

Lapurdum

Euskal ikerketen aldizkaria | Revue d'études basques |
Revista de estudios vascos | Basque studies review

Numéro spécial 3 | 2015

Euskal hizkera eta dialektoak gaur egun

Axularren *-(k) aio* aditz-bukaeraz : datibo(- ikurraren) eta denbora-aspektu-moduen historiarako gaiak

Borja Ariztimuño

Éditeur
IKER

Édition électronique

URL : <http://lapurdum.revues.org/2649>

DOI : [10.4000/lapurdum.2649](https://doi.org/10.4000/lapurdum.2649)

ISSN : 1965-0655

Édition imprimée

Date de publication : 1 novembre 2015

Pagination : 81-113

ISBN : 9782955341322

ISSN : 1273-3830

Référence électronique

Borja Ariztimuño, « Axularren *-(k) aio* aditz-bukaeraz : datibo(-ikurraren) eta denbora-aspektu-moduen historiarako gaiak », *Lapurdum* [Linean], Numéro spécial 3 | 2015, Sarean emana---an 12 juillet 2017, kontsultatu 20 septembre 2017. URL : <http://lapurdum.revues.org/2649> ; DOI : [10.4000/lapurdum.2649](https://doi.org/10.4000/lapurdum.2649)

Axularren *-(k)aio* aditz-bukaeraz: datibo (-ikurr)aren eta denbora-aspektu- moduen historiarako gaiak

Borja ARIZTIMUÑO*
(UPV/EHU)

Laburpena

Artikulu honetan Urgell 2015-en aipatzen den Axularren hizkerako ezaugarri berezi bat hartzen da abiapuntutzat: ustezko *-(k)aio* atzizkia (adib. *erran ahal diazaio* ‘erran diezaioke’). Gertakaria zehazki deskribatu eta XVI-XVII. mendeetako beste lekukotasun batzuk gehitzen dira, azalpen oso baten bila. Kontuan harturik ezen halako adizki guztiak datibodunak direla (*dadukaio* ‘daukake’ salbuespen esanguratsuekin) eta, berez nahiz testuinguruagatik, geroaldi/ahaleraren adierazle ere bai, bi hipotesi aurkezten dira: datibo-ikurr zaharrarena eta geroaldi/ahalera marka arkaikoarena. Bataren ala bestearen alde egin gabe ere, datibo-komuntaduraren eta DAM-adierazpidearen arteko itxurazko harremana diakronikoki argitzeko saioa egiten da. Ondorioz, besteak beste, datibo-ikurrrik gabeko forma batzuen ustezko antzinatasuna zalantzan jartzeko aukera irekitzen da (*diezon* vs *diezaion*), eta ahalera-geroaldien gramatikalizaziorako bide ezberdin bat proposatzen da (*pace* Mounole 2011).

* Eskerrak eman nahi dizkiet argitaratzaileei nigan izandako uste onagatik; orobat Joseba Lakarrari eta Blanca Urgelli, artikulu honen aurreko bertsio bati egindako oharrengatik. Daudekeen akatsak, jakina, nireak dira.

Lan honek hiru laguntza-iturri hauek izan ditu: 1) Joseba Lakarraren zuzendaritzapeko “Monumenta Linguae Vasconum IV: historia, critica y edicion de textos vascos” [FFI2012-37696] (Espainiar Gobernuako Hezkuntza eta Zientzia Ministerioak finantzatua); 2) Joakin Gorrotxategik gidatzen duen “Historia de la Lengua Vasca y Linguistica Historico-Comparada” (HLMVLHC) [GIC 10/83, IT 486-10] (Eusko Jaurlaritzak finantzatua); 3) Miriam Uribe-Etxebarriak zuzenduriko “Hizkuntzalaritza Teorikoa eta Diakronikoa: Gramatika Unibertsala, Hizkuntza Indoeuroparrak eta Euskara” Heziketa eta Ikerkuntza Unitatea [UFI 11/14] (UPV/EHUk finantzatua).

1. Sarrera: atzizki berri bat?

Sasoi oneko dagozkigu Euskal Filologia eta, zehazki, ediziozintza. Azken bost urteon, Lazarragaren (Bilbao & al. 2010), Materraren (Ariztimuño & al. 2015), eta Bizkai-Arabetako zenbait testuren (Ulibarri 2010, 2015) edizio kritikoak argitaratu dira, lekukotasun mardul eta garrantzitsuenetara mugatuz gero (asko XXI. mendeon bertan idoroak, gainera). Areago, berriki beste testu aski ezagun eta aztertu batek (apika gramatikaren aldetik behar baino gutxiago) eman digu poztasuna: Axular handiaren *Gerok*, Urgell 2015-ek txukun paratua.

Esan beharrik ez da hizkuntzaren historiaren ezagutzarako edizio on batek dakarzkeen onurak. Esate baterako, Lazarragaren testua hain da berezia, ezen bere horretan ere baduen garrantzia (cf., aitzitik, Urkizu 2004); aldiz, Materraren testuak, ezaguna izanagatik, edizio lanaren behar gorria zuela ezin uka daiteke (are lehen ediziozko alea zorionez aurkitu baino lehen ere). Orobat esan daiteke Ulibarririk bere doktoretza-tesian aurkezturiko sermoi-sortaz: egilearen trebetasun filologikorik gabe, inor gutxi jabetuko zen haietan lekukotua den hizkeraren berezitasunaz eta garrantziaz. Azkenik, Urgell 2015-ek hitzaurrean zein oharretan nabarmendu eta iradokitzen dituenek, nahiz eta hizkuntzaren berariazko azterketan sartu ez, aztergai berrietarako ildoak irekitzen ahal dizkiote filologo-hizkuntzalari arretatsuari.

Hain zuzen ere, iruzkin haietarik (eta beraiei esker) abiatu nintzen artikulu honetan aurkeztu nahi dudana aztertzea. Labur esanda, Urgellek espresuki aipatu baina haren gaineko iritzi lausoa eskaintzen duen ezaugarri bati buruz ari naiz, hots, delako *-(k) aio* atzizkia; ikertzailearen hitzak hartuaz:

- (i) a. “ahalerazko *-(k) aio* atzizkia (325-34 testu-oh.)” (Urgell 2015: XXIX; Axularren arkaismoak zerrendatzean).
- b. “ezin demaiot [Ahalera vs. subjuntiboa: *demola* (178-30), *demogula* (157-22)]. Oposaketa bera aurkitzen dugu **ezan*-en, adibidez: *ziazaion* (160-24/25) vs. *ziazon* (328-1). Horrela edo bestela, *-(k) aio* ilun honexekin (eta ez *-ke*-rekin) markatuta daude hainbat aditzen ahalerazko formak: *zerauzkaion* (15-2), *lekidikaio* (20-30), *dadukaio* (68-31), *zitzaikaion* (75-5) eta *ezpaineraukaio* (109-10).” (Urgell 2015: 325-34 testu oharra; letrakera lodia nirea da).

2. Corpusa

Analisi sakonagoei ekin aurretik, egoki iritzi diot ikerlan honetarako erabili dudana corpusaren aurkezpen orokor bat egiteari, ondoren datorrena kokatu eta hobeto uler dadin:

lehenik (§2.1), Axularren *Geroko* adibide hautatu batzuk azalduko ditut;¹ bigarrenik (§2.2), Axularrez gain ezaugarri bera(k) erakusten d(it)u(z)ten beste autore eta testu zaharretako lekukotasunak azalduko ditut; azkenik (§2.3), corpusaren osaerari buruzko zenbait argigarri emango dut, datuen gaineko iruzkin orokor batzuekin batera. Analisia zertxobait aurreratu, esan behar dut ez natorrela guztiz bat Urgelli bere analisitik edizio kritikoan isuri zaizkion zertzeladetako batzuekin, eta beharbada horren ondorio dela nire corpusean jaso ditudan Axularren adibide batzuk hark halakotzat identifikatu ez izana.

Bestalde, adizkion “itzulpena” beti modu berean egin dudan arren (Euskara Batuko *-ke*-dun formen bidez), kontuan har bedi morfema horrek orobat izan ditzakeela *ahalera* nahiz *geroaldi* eta *apodosi* adierak (ik. §2.3).

2.1. Axularren *-(k) aio*

Azpiatal honetako (eta oro har Eranskineko) adibideak Urgell 2015-etik atereak dira (Aresti 1971 baliatuaz aditz forma guztiak aurkitzeko). Hortaz, grafia gaurkotuan eta, parentesi artean, edizio horretako orri-lerroen zenbakuntzarekin ematen ditut.

Urgellek aipatzen duen “atzizki” (ia) edo bukaera honekiko formak bi multzotan sailkatu ditut: batetik, *-kaio* osoa erakusten dutenak (§2.1.1); bestetik, herskaririk gabeko “aldaera” daukatenak (§2.1.2). Alabaina, Axularrek baditu *-o* ordez (hots, 3. pertsona singularren ordez) 1., 2. eta 3. pertsona pluralarekiko komunztadura erakusten duten adizkiak ere (§2.1.3).

2.1.1. *kaio*

Amaiera hau hartzen dute beti **eradun*² (2), *-kidi-* (10, 20), *eduki* (21) eta *izan* (23) aditzek, noiz eta datibo-komunztadurarekin *-ke*-ren balioetako bat adierazten baitute (lekat bedi *eduki*; ik. §3):

(2) *leraukaio* ‘lioke’ (96-3): “Pintatzaile batek egin baleza imajina eder bat alde guztiz konplutua eta abantailatua: <172> imajina hark, baldin ezagutzarik balu, nori lehenik behatu behar othe *leraukaio*?”

-
1. Irakurleak artikulu honen amaierako Eranskinean aurkituko du Axularren eta besteen lekukotza osoa autoreka, atzizkika, aditz-erroka eta adieraka ordenaturik. Testuan zehar horiei egingo zaie erreferentzia, behar denean adibidea osorik errepikatuz, eta Eranskineko zenbakuntza gorderik (horregatik, argitasunaren mesedetan datekeelakoan, bestelako aipua zenbaki erromatarrez eman ditut).
 2. Konbentzioari men egin badiot ere, berriro aldarrikatu nahi dut (ik. Ariztimuño 2015a: 68, 38. oin-oh.) aditz nagusi gisa ‘eman’ adieraz lekukotua dagoen laguntzaile honen partizipiozko formak Axularrek ere aipatzen duen *erauki* (204-7) amore-emateko interjekzioarena behar lukeela izan; *OEH* s.v. begiratzea besterik ez da, non ‘concéder’, ‘céder’ adierak jasotzen baitira.

(10) *dakidikaio* ‘dakiokoe’ (97-38): “Eta hil ezpadadi ere, zer ahal daidike zahartzean, adin flako hartan? Eta orduko ongi egitea zer balia ahal *dakidikaio*?”

(20) *zekidikaion* ‘zekiokeen’ (290-28): “Eta etzituen behin ere egin, Natan profeta mehatxatzeraz eta eranzute egitera ethor *zekidikaion* arteino.”

(21) *dadukaio* ‘daukake’ (68-31): “Ez eta, beraz, Jainkoak ere, bekhatuen neurria bethez gero, ezin *dadukaio*, bere justiziaren arauaz, bere kolera agertu gabe.”

(23) *litzaikaion* ‘litzaiokeen’ (181-18): “Eta manatu ere, ez noiznahi <331> den, baina bere azken finean, batbederari den hitzik ttipiena ere bihotzean barrena sarthu behar *litzaikaion* denboran.”

2.1.2. -(a)io

Hasteko, ez dago arrazoirik bukaeratzat *-aio* osoa hartzeko (ez bada *-kaio*-ren aldaeratzat jotzea, argudiaketa zirkularrean erortzeko arriskuaz), *-a-* hori **ezan* (30, 37, 56) eta *eman* (60) aditzen erroei egotz baitakieke. Bestalde, *-kaio* amaieradunak bezala, hauek ere *-ke*-dun gisa darabiltza Axularrek, baina itxura batean horretarako morfema berezirik gabe (baldin *i* datibo ikurtzat hartzen badugu; ikus §3.3.1 beste azalpen posible baterako):

(30) *ziniazaio* ‘zeniezaiokoe’ (275-7): “Erran bazeneza: «Hegaztina haur trabatzen eta kargatzen dute bere hegalek» eta, urrikaldurik, edeki baziniatzo, kalte gehiago egin *ziniazaio*, probetxu baino.”

(37) *diazaio* ‘diezaiokoe’ (19-32): “Iguzkiak arrazoinekin erran ahal *diazaio* beranduraino ohean datzanari: «Zerk aratza hor alfer-nagia? (...)»

(56) *eztiaziaio* ‘ez diezaiokoe’ (239-6): “Konzientziak ez aita sainduri, ez enperadoreri, ez erregeri, eta ez munduan den bertze presunari, *eztiaziaio* barkha.”

(60) *demaiot* ‘eman diezaioket’ (325-34): “(...) ezin *demaiot* bertzeri atxakiarik, neurk neure burua galdu dut». ”³

3. Aldiz, *lemake* ‘emango luke/lioke?’ (282-22): “Eta deabruak bekhatuari emaiten dioen enganamenduzko gozotasun hura ere, bortxaz emaiten dio, eta ez borondatez. Baldin bertzela eragin albaleza bekhatua, ez *lemake* munduan den plazerik ttipiena ere”. Badirudi datibodun forma espero zitekeela (cf. “bekhatuari emaiten dioen...”) eta, izan ere, Axularren adibide bakarra litzateke non aditzak ez duen datibo-komuntadura “behar bezala” egiten (cf. *demola*, *demogula*, *eztemozula*, *eztemela*, *emok*, *emozu*, *emozue*).

2.1.3. Beste pertsonetikiko adibideak

Nahiz eta Urgell 2015-ek honen argi adierazi ez, badira *-gu*, *-zu* eta *-e* (*hek*) pertsonetikiko adizki zeinetan *-i* : *-ø* oposaketa morfologikoa ikusten den, nola *diazaion* vs *diazon* (< **diazaon*) bikotean.⁴ Zehazki, **eradun* eta *-kidi*-ren forma bana (5, 18) eta **ezan* erroko bi (32, 33) komunztatzen dira 3. pertsona pluralarekin; aldiz, soilik **ezan*-etiko adibide batzuk daude non komunztadura 2. pertsona pluralari (34-36, 52-53) edo 1. pertsona pluralari (59) dagokien. Azken horien erakusgarri, adibide bakarra jarriko dut (34), eta *-i* gabeko batekin (34b) erkatuko, hauetan ere oposaketa berbera dela agerian uzte aldera:

(34) *liazaizute* 'liezazukete' (166-12): "Zeure etsaiek anhitz bidegabe egiten deratzute, eta ikhusteintu Jainkoak bidegabe hek, badakizki, eta nahi balu ez *liazaizute* halakorik egin, debeka litzake: ordea, eztu debekatzen."

(34b) *liazazuten* 'liezazuten' (262): Eta, baldin erraiten ditutzun hitz ergel guztietan, dei bazeneza errege bat edo jaun handi bat lekhuko, merezi bazenduke eman *liazazuten* edozein gatzigu,

2.2. Beste testu batzuetako lekukotasunak

Orain artekoan Urgellek idorotako Axularren aditz-morfologiako berezitasun bat (bi, nola begiratzen den) izan bada hizpide, azpiatal honetan ezaugarri bera beste autore batzuen lekukotasunetan ere aurki daitekeela erakutsi nahi dut (kronologiaren eta atzizkiaren arabera sailkaturik aurkezten ditut adibideak). Horrela, Axularren idiolektoaren bitxikeria bat baino gehiago dela ikusiko dugu; areago, ekialdeko hizkeretan aski hedatua eta, agian (RSeko lekukotasuna lagun), euskara orokorrekoa ere izan zitekeela pentsa liteke. Hartara, datibo-komunztaduraren (eta zehazki datibo ikurraren) historiari eta adizkien DAMen (denbora-aspektu-moduen) garapenari argi egiteko erabil genezake aztergai den gertakaria.

Etxepare (1545)

(61) *eztemayo* 'ez dio emango' (I, 148): "Ordu hartan afer date hari apellacia / Harc echori *eztemayo* oren vaten epphia".

Jabetzen naiz adibide honen lausoaz. Testuingurua zabaldu eta ahapaldiko azken bi lerroei so egiten badiegu ("Ecetare estimacen chipia ez handia / Batvederac egarrico orduyan vere haxia."), *eztemayo* adizkia *estimacen* aditz-izenarekin batera jarri behar dela pentsa

4. Urgell 2015-en bizpahiru aldiz aipatzen dira halakoak, eta zeharka *-(k) aio* "atzizkiaren" aferarekin lotzen dituen arren, ez da garbi geratzen lotura horren nolakotasuna. Aldiz, berariaz markatzen da *ahal diazaizu* 'diezazuke' (52) "*-ke* gabeko ahalera zaharra" dela, *ahal zitzan* 'ahal zitzakeen' bezala (ik. §3).

dezake batek, orainaldi orokor gisa (ikus §3.1-en Lafonen iruzkina). Hala ere, ez dut uste batak bestea nahitaez ukatzen duenik. Aitzitik, “oren vaten epphia” ez bide da bizialdiko edozein uneri lotu beharreko esapidea, azken orduari baizik. Hortaz, *ieyncoari* ordu hartan apelatzea alferrik izango den bezala, hark inori “ordu estrarik” emango ez diola baieztatzen dela esango nuke; geroaldian, beraz. Areago, ez litzateke lekukotasun bakarra non “geroaldiko” forma batek orainaldi orokor gisa jokatzeko duen (irakurketa hori nahiago badugu), maiz aurreko baldintza edo, kasu honetan bezala, denborazko erreferentzia baten menpe (cf. Oih. 658 *Oihal ona kutxan dagoela sal daite* ~ RS 541 *Ojal ona huchan saldu doa*). Horrez gain, erka bitez forma hori eta “Fama gayciq *eztemala* lagunari falsuqui” (ustez datibo gabea), nola arestiko Axularren *demaiot : lemaka*.

Leizarraga (1571)

Etxepareren adibidea gorabehera, argiago da Leizarragaren bi hauek zerbait adierazten ari zaizkigula, orain artean, dakidala, inork arreta berezirik eskaini izan ez dien arren (ikus §3.1-en Mounole 2011-ko salbuespenaz). Hemen proposatzen den irakurketaren indargarri, Salaberri 2014: 42 hh.-k Leizarragaren itzulpenaren iturburu bakartzat proposatzen duen Bonnefoy-ren 1563ko Testamentu Berriko testu-zatiak dakartzat (62b, 63b); haietan kausituko du irakurleak Leizarragak euskaraz adierazi nahi izan zuena:

(62) *cieçoyon* ‘ziezaiokeen’ (Mt 22, 46): “Eta nehorc ecin ihardets *cieçoyon* hitzic: (...)”.

(62b) “Et nul ne luy pouuoit respondre vn mot , (...)”.

(63) *dietzoyoten* ‘diezazkioketen’ (Mt 21, 41): “(...) eta bere sasoinean fructuac renda *dietzoyoten* berce laborariri bere mahastia alocaturen.”

(63b) “& loera sa vigne à d’autres laboureurs , qui luy rendront les fruits en leurs saisons”.⁵

Nahiz eta Zulaika 1998-k bi adizkiok “*KE* gabekoen” tauletan sartu zituen (lehena, *cieçon*-ekin batera [472]; bigarrena, *cietzoten*-en orainaldiko kidetzat [473]), adieraz bederen lekuz kanpo daude hor.⁶ Beharbada (62)-koa ez da horren agerikoa, *ezin* partikulak lagundurik doalako. Nolanahi ere, kontuan har bedi Leizarragagan *-ke* gabeko **ezan*-en adizki hirupertsonalek, ez eta formaz eta adieraz *-ke*-dun direnek, ez dutela inoiz *i* hori hartzen.

5. *Elizen arteko Bibliak* egun ere honela ematen du: “eta bere garaian fruitua emango dioten beste nekazari batzuen esku utziko du mahastia”.

6. Ikusiko dugunez, Zulaikak Schuchardtengandik jasotako azalpena ere ez da egokia: “Ohart *EZANen erroko *cieçoyon* eta *dietzoyote*- moldeetan bi bider ageri dela NORI marka.” (Zulaika 1998: 206). Nire ustez, asimilazio baten emaitza da (cf. (71) *niazacoyo*, eta bertan 10. oin-oharreen esaten dena).

Hau da, ez bide dira halaberrez *i*-dun adizki bakanok aldi berean *-ke*-dunen balio berekoak (testuinguruan bederen).

Refranes y Sentencias (1596)

(64) *lemayo* ‘emango lioke’ (284): “Aramayo, dabenac ez *lemayo*. A Aramayona, quiè la tiene no *la daría*.”

Aurretik aipaturiko ekialdeko autoreen kasuan bezala, oro har, *Refranes y Sentencias* bildumako atsotitzetan *-i* gabeko formak aurkitzen ditugu adizki datibodunetan. Hemengo honekin batera, 25. erretrauko *emayoc* litzateke datibo-ikurrarekiko kasu bakarra; hain zuzen ere, azken hori, hemen aztergai dudana ez bezala, *R*Seko testu nagusiaz besteko hizkera batekotzat hartzeko arrazoiak ikusi zituen Lakarrak 1996: 257 (ikus §3.1).

Materra (1617, 1623)⁷

Hemendik aurrerakoek ahalera adiera dute, salbu eta Oihenarten (68) *dezakeio* ‘diezaioke’ geroaldikoak:

(65) *baitiaçaiogu* ‘baitiezaiokegu’ (1617: 85): “Eduquitcen du laburzqui cer-ere galdeguin ahal *bai-tiaçaiogu* laincoari, (...)” = 1623: 86-87: “(...) eduquitcen // du bere baithan laburzqui cer ere galdeguin ahal *baitiaçayogu* laincoari, (...)”

(66) *diaçaiçut* ‘diezazuket’ (1623: 279): “Baiña cer eman ahal *diaçaiçut* nic çuri hunen amorio handiaren ordain?”

Haranburu (1635)⁸

(67) *diaçαιο* ‘diezaioke’ (405): “Bitarteco on batec hainitz daidi, credita duenac hainitz irabaz *diaçαιο* beharrean dagoen bati, (...)”

Oihenart (1657; atsotitzak)⁹

(68) *dezaian* ‘diezaakeen’ (578): “Emak eure xahala gogo onkara, gora ahal *dezaianari* azkarrara. Baille ton veau de bonne grâce à celui qui pût te l’enlever par force.”

7. Cf. “Çortci-garrena, nehoi falseriaric erauz *ez-tiaçogula*.” (Materra 1623: 102).

8. Cf. “Hirurgarren bihi chehean othoiztuco duçu ofreci *diaçon* çure Borondatea Espiritu Sainduari çu haren su sacratuaz seculacots erretcea gatic.” (Haranburu 1635: 45). Bestalde, ohart bekio (67)-n aurreko sintagmako *daidi*-rekiko kidetasunari.

9. Oihenartek ez darabil **ezan*-en N-N-N forma gehiago, baina cf. *emak* ‘emaiok’ bera.

(69) *dezakeio* ‘diezaioke’ (94): “Bere nahiz eri denari nork bilha *dezakeio* osagarri? Qui *se voudra mettre* en peine de procurer la santé à celui qui est malade pour son plaisir?”
Urthubiako Anderearen gutunak (ca. 1598)¹⁰

(70) *nizacoye* ‘niezaioke’ (20: 1): “Jauna: orandic ezcin gastiga *nizacoye* zure senoriary cer quantitate mercaduria / dens, (...)”

(71) *niazacoyo* ‘niezaioke’ (20: 6): “Inglesen berriric ezin gastiga *niazacoyo* zure / senoriary, (...)”

Voltaire (ca. 1620)¹¹

(72) *dezaqueyo* ‘diezaioke’ (150): “Iaincoa lagū duenary nihorq eçin qualteriq eguin *deçaqueyo*.”

Pouvreau (1892 [ca. 1648-1659], 1664)

(73) *dakidikeien* ‘dakiekeen’ (1892 [ca. 1648-1659]: 63): “(...) halaber gizonak erakhartzen ditu loriara halako ordenanza batez non hartarakotz hel *dakidikeien* guzia gertatzen eta kausitzen baita haren Iainkozko predestinazionearen azpian.”

(74) *gakidiskeie* ‘gakizkieke’ (1664: 23): “(...) ezin egin dezakegu ordea hek ikusten ezpadiugu, ezin ere garai *gakidiskeie* buruz buru hari ezipagara (...)”

2.3. Corpora arakatuz

Orokortasunetarik hasiaz, corpusak bi zati nagusi dituela nabarmendu daiteke: batetik, Axularren lekukotasun oparora dugu; bestetik, beste autore eta testuetan idoro ahalako adibide sorta. Kopuruan ez ezik, erro aniztasunari eta aztergai den amaieraren formari dagokionez ere argi ikusten da Axularren berezitasuna: berak baizik ez du erabiltzen *-kai* aldaera, eta bera da **eradun*, *eduki* eta *izan* aditzekin ere darabilen bakarra (1. taula). Hala, ez da erraz asmatzen zergatia. Baldin berrikuntza bat bada, zer dela-eta ez dugu beste inon eta gerora gehiago aurkitzen? Aldiz, arkaismoa bada, zergatik ez da lehenago eta ugariago ageri? Testuak sakonki eta xeheki arakatuz gero, baliteke adibide baliotsu gehiago azaleratzea (cf. Leizarragaren adizki pare).

10. Baldin eta jatorrizko huts edo transkripzioko erratak ez badira bederen (Floristán Imízcoz 1993-koan oinarritu naiz), bokal-asimilazio eta metatesi bidez azal daitezke, biak < **ni(a)-zakeio*-tik; cf. asimilazioaren adibide gisa *diozozu* < *diezozu* ‘iezaiozu’ bezalako adizkiak (eta arestian aipatu Leizarragarenak, non **-zaio-* > *-zoio-* gertatu den), eta aditzetik kanpo *hedoi* > *hodei*, *hodoi* (*e* eta *o* bokalen metatesirako ik. Egurtzegi 2011: 39). Horrez gain, gutunetan ez da beste **ezan* hirupertsonalaren alerik *-i* duenik (bai *dezo(te)n* ‘diezaio(te)n’).

11. Ez da beste *i*-dun adizkirik; esaterako, *deççu* ‘iezaiezu’ darabil Voltairek 1620: 163.

Nolanahi ere, ezaugarriaren eremu geografikoa zehazteko zenbait datu har daitezke kontuan. Alde batetik, agerpen gehienak Lapurdikoak dira, hegoaldekoak batik bat (Urthubia, Axular, Materra, Haranburu, Voltaire; hots, Urruña-Sara-Ainhua ardatzean); orobat izan litezke Oihenartenak, gogoan badugu haren lapurterarako jaidura. Beste alde batetik, baxenafarreraren inguruko Leizarraga (cf. Camino 2008) eta ber-bertako Etxepare ditugu. Azkenik, RSetako etsenplu bat ere ekarri dut hona, zeina, auziaren alderdi guztiak argitzeko baliatzen ez bazaigu ere, ezaugarri erkide eta zaharra delako bermea baitateke.

Horiek horrela, honako bi taula hauetan ikus daitezke kopuruak autore/testuen¹² eta DAMen arabera banaturik, atzizki¹³ eta aditz ezberdinak ere bereiziz:

ATZIZKIA	ADITZA	AUTOREA/TESTUA									
		AX	RS	ETXEP	LEIZ	MAT	HAR	OIH	UR	VOL	POUV
-kai/-kei	-kidi-	13+2	-	-	-	-	-	-	-	-	5
	*eradun	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	eduki	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	izan	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	*ezan	-	-	-	-	-	-	1	2	1	-
-t		35	-	-	2	2	1	1	-	-	-
	eman	1	1	1	-	-	-	1 ¹	-	-	-

1. taula: lekukotasun guztiak, autoreka.

12. Laburdurak: Ax = Axular (1643; Urgell 2015-etik), RS = *Refranes y Sentencias* (1596; Lakarra 1996-tik), Etxep = Etxepare (1545; Altuna 1980-tik), Leiz = Leizarraga (1571; Zulaika 1998-tik), Mat = Materra (1617, 1623; Ariztimuño & al. 2015-etik), Har = Haranburu (1635), Oih = Oihenart (1657; Altuna & Mujika 2003-tik), Ur = Urthubiako Anderea (ca. 1598; Floristán Imízcoz 1993-tik), Vol = Voltaire (ca. 1620; Lakarra 1999-tik), Pouv = Pouvreau (1892 [ca. 1648-1659], 1664).

13. Dagoeneko azaldu denez, Urgell 2015-en *-(k) aio* aipatzen da atzizkitzat (hots, *-kaio* eta *-aio* ustezko aldaerak dituen atzizki soiltzat), baina, artikulua honetan erakutsi nahi dudana bezala, "aldaeron" formak *-kai-* eta *-i-* dira, nire ustez (§3). Bestalde, corpusean sartu ditut *-kei-* aldaera daramatenak ere, tauletan letra etzanez agertzen direnak. Axularrek halako bi ditu *-kidi-* erroarekin (datiboko 3. pertsona singular eta plural banarekin; *-keio* eta *-keie-*, alegia). Hala eta guztiz ere, ezin ziurta daiteke *-keie-*ren kasuan *-i-* morfema bat ala *datekeiela* bezalakoetako bokal epentetikoa den (nahiz eta atzizki ezberdinak diren, *-en/-ela* eta *-e*). Izan ere, Pouvreuren obran hainbat *-keie-* dun adizki aurki daiteke, betiere *-kidi-* errokoak; aldiz, ez da *-keio-*ren alerik.

ATZIZKIA	ADITZA	DAM			
		GEROALDIA	AHALERA	APODOSIA ²	OROTARA
-KAU/-KEI	-kidi-	2	9+2 (5)	2	15 (20)
	* <i>eradun</i>	-	-	5	5
	<i>eduki</i>	1	1	-	2
	<i>izan</i>	1	-	1	2
	* <i>ezan</i>	- (1)	- (3)	-	- (4)
Guztira		4 (5)	12 (20)	8	24 (33)
-I	* <i>ezan</i>	5 (1)	18 (5)	12	35 (41)
	<i>eman</i>	- (2)	1	- (1)	1 (4)
Guztira		5 (8)	19 (24)	12 (13)	36 (45)
OROTARA		9 (13)	31 (44)	20 (21)	60 (78)

2. taula: Axularren lekukotasunak (gainerakoenak parentesi artean gehiturik), DAMka.

Ezer nabarmentzekotan, eta soilik Axularren datuak kontuan harturik, *-kidi-* eta **ezan* erroen nagusitasuna aipatu behar da lehenik (guztien % 83): logikoa, horiek izanik indikatiboz kanpoko aditzak beste ororen gaineratik. Areago, *-kidi-* erroa *izan* bipertsonalarekiko banaketa osagarrian denez, eta **ezan* hirupertsonala **eradun*-ekikoan, noiz batzuk eta noiz besteak agertzen diren behatzea interesgarria dateke. A priori, soilik *izan*-ek eta **eradun*-ek bete lezaketeko aditz nagusi funtzioa. Hain zuzen ere, adibideei so egiten badiegu, ikusiko dugu ezen lehena *behar izan* (23) eta *gogora izan* [+burutu] (24) lokuzioetan darabilela Axularrek (egun laguntzaile gisakotzat ditugun arren, euskara arkaiko eta zaharrean oraindik aditz nagusi izaera gordetzen zuten, hein batean behinik behin). Bigarrenari dagokionez, halaber, bost adibideetarik lautan *behar *eradun* (2, 5) eta *nahi *eradun* (3, 4) lokuzioetan darabil; bestean (1), ordea, erresultatibo kutsua gordetzen duen perifrasi bateko aditz jokatu da, izaera gordetzailerikoa hau ere (egun “*eman(ak) izango zizkion*”-edo esango genukeena, *pace* Villasante 1977; cf. Mounole 2011: 113-114).

Bestalde, DAMen erabilera orokorrean ere badira aldeak (2. Taula): geroaldia da adibide gutxien biltzen dituen, apodosia da kopurutan hurrena, eta ahalerak du gehienik. Azken horri dagokionez, baina, esan beharra dago gehienetan (Axularren adibideen % 90etan) *ahal* edo *ezin* partikulek lagundurik osatzen dela; are soilik perpaus nagusietako ahatera positiboak kontuan harturik ere: ia % 85etan. Salbuespen bakarrak *gertha dakidikaio(-)* (11, 15), eta *utz*

arazi diazaio (54) dira; azkena zalantzakoa, geroaldizat ere har bailiteke, nire ustez.¹⁴

Nolanahi ere den, eta laburbiltzeko, Urgell 2015-en *-(k) aio* atzizkiduntzat jotzen diren adizkiek *-ke*-dunen funtzio-kate bera besarkatzen dute: ahaleratik (8-18, 21, 37-54, 60, 62, 65-68, 70-77), apodosiraino (1-7, 23, 25-36, 64), geroalditik igarota (19-20,¹⁵ 22, 24, 55-59, 61, 63, 69, 78).

Amaitzeko, hauxe da adizkiok gordetzen duten beste bereizgarri bat, zeinaren zehaztasunak eta inplikazioak hurrengo atalean zehar azalduko ditudan: (ia) guztiek daukate datibo-komunztadura.

3. *-(k) aio ez da bat eta bera beti*

Orainokoan, Urgell 2015-en identifikaturiko ezaugarria zehatzago azaldu dut, Axularren beraren adibide gehiago emanez eta beste autore batzuen lekukotzetara zabalduaz. Jarraian, bada, orain arte axaletik edo soil iradokiz azaldukoetan sakonduko dut, aditz-amaiera berezi honen jatorria argitzeko.

Hasteko, adibideetan eta haien sailkapenean zein iruzkinetan ikus zitekeenez, nire ustez argi dago ezin dela hitz egin *-(k) aio* atzizki bakar eta bakun batez; hots, ez da *-kaio* eta *-aio* aldaerak litzuzkeen atzizkirik. Batetik, *-aio*-ren kasuan, *-io* litzateke benetako forma, *-a* aditz-erroei baitagokie (**ezan*, *eman*). Areago, bai berorren eta bai *-kaio*-ren amaierako *-o*, jatorrian bederen, hirugarren pertsona singularrari dagokio. Hortaz, *-kai* eta *-i* atzizkiak ditugula esan daiteke (eta halaxe adierazi ditut Eranskinean, arestiko tauletan bezala); gainera, lehenbizikoa *-ka-i* banatzea izan daiteke egiantzekoena (ikus §3.2. *-ka*-ren gainean). Hala ere, horrek ez bide dakar baitezpada hondar *-i* biak morfema bera izatea (ikus §3.3). Nolanahi den, aurkezten ditudan bi hipotesien artean zuzena edozein dela ere (batto ailitz!), bada hemen ezaugarri esanguratsu bat euskal aditzaren historiarako, bereziki datibo-komunztaduraren eta DAMen garapenaren inguruko ikerketarako.

14. Haranbururen *diazaio* (67) ere partikularik gabeko ahalera dirudi, ordea egin liteke bestelako interpretazio bat: geroaldi zentzuaren bidez orainaldi orokorra adieraztea (cf. Etxepareren (61) *eztemayo*-z esandakoa). Aitzitik, Pouvreauren adibide gehienek (73 eta 75-77) ahalera adierazten bide dute *ahal*-ik gabe ere.

15. Egiazki (20)-koa ez da (iraganeko) geroaldia huts-hutsik; zutabe horretan kokatu dut beste hoberik ez eta sinpletasunaren mesedetan. Sintagma osoa “ethor zekidikaion arteino” da, eta kontua da euskara zaharrean hala ([**edin*, *-kidi*-, **ezan* + *-te/-ke*] laguntzaileen bidez) eraikitzen zirela maiz denborazko esapideak (Bilbao & al. 2010: 44, 134; Mounole 2011: 320-321; cf. Leizarragaren Mt 24, 39 *Eta ezpaitzeçaten eçagut dilubioa ethor cedino, eta guciac eraman citzaqueeno*, edota Lazarragaren AL 1152r *arean da Silvero egoan lecuan el citezqueano*).

3.1. Forma hauetaz aurrekoek esanak

Euskal aditzaren gaineko ikerketetan, aditz forma hauen aipamenak urriak dira oso. Segur aski, orain arte (hots, Urgell 2015 arte), haien batasun morfo-semantikoari erreparatu ez izana da horren arrazoia. Zehazki, lau adizkiren berariazko aipamenak aurkitu ahal izan ditut soilik, zenbait ikertzaileren lanetan zehar: Axularren *dadukaio*(-) (21, 22), Etxepareren *eztemayo* (61), Leizarragaren *cieçoyon* (62), eta RSeko *lemayo* (64). Azpiatal honetan haien iruzkinak laburbilduko ditut, eta neure corpusaren ikuspegi orokorretik interpretazio berriak proposatuko.

Axularrena azkenerako utziaz (aipatuena eta interesgarrietakoa baita), *eman* aditzarekikoei lotuko natzaie lehenik. Alde batetik, Etxepareren *eztemayo* (61) dugu, zeinek Lafonen ustez orainaldi orokorra adierazten duen; hona haren hitz zehatzak:

(ii) “Mais Dechepare et Liçarrague évitent d’employer à l’état nu les formes simples de la plupart des verbes a valeur déterminée. (...) Aucune forme simple de présent nu appartenant à *ekhharri*, à *egin*, à *eman*, ne se rencontre chez eux, à cette seule exception près que Dechepare emploie une fois la forme *eztemayo* (v. p. 229), avec la valeur d’un présent intemporel.” (Lafon 1980 [1944]: 435; beltza nirea da)

Esan bezala, baliteke adibide oso argi eta esanguratsua ez izatea, edo hala iduri luke hasiera batean. Haatik, lan honen testuinguruan, eta RSeko *lemayo*-rekin (64) eta Axularren *demaio*t-ekin (60) batera irakurri beharrekoa da. Alde batetik, gogoan izan behar dugu ezen nola Etxepareren liburuko, hala Axularreneko nahiz RSeko *-i*-dun bakarrak direla (RSeko *emaio*k hizkera ezberdin batekoa dela onartzen badugu);¹⁶ bestetik, azken bi horien adizkiei

16. Eta hala behar bide dugu. RSeko adibide honez landa, XV-XVI. mendeetatotzat jo daitezkeen testuetan soilik beste adibide bat aurkitu dut non *eman*-en adizki batek datibo ikur gisa *-i* duen: Isasti lezoarraren 1625eko bildumako 29. errefracuan (“Eguioc eguilleari, eta *emaio*c emalleari”). Areago, XVII. mendeko testu guztien corpusik ez badut ere, neure datu-basean soilik halako beste bat idoro dut, hain zuzen ere goi-nafarrerazko gutun batzuetan: *emayozube*. Oro har, eta *Euskal Klasikoen Corpusean* ere XVII-XVIII. mendeetan bilaketak eginik, ondoriozta daiteke erdialdeko eremu bateko gertakaria dela, gipuzkeraren eta goi-nafarreraren artekoa (ez naiz sartuko orain berritzaile ala gordetzaila izaera duen; kontuan har bedi, nolana ere, inperatiboko formak direla beti).

-ke “falta zaiela” argi ikusten da (cf. Axularren apodosietako *liazaio* ‘liezaioke’ modukoak).¹⁷ Izan ere, Mounolen arabera, apodosi hipotetiko burutugabeek («apodose hypothétique non-révolu») *-te/-ke* marka hartzen dute beti XV-XVI. mendeetako testuetan (iii a), sintetikoek orainaldiko ahaleran bezalaxe (iii b):

- (iii) a. “Tout d’abord, nous avons des formes synthétiques d’hypothétique avec (716-717) ou sans (718-719) suffixe *-te / -ke*.¹⁸ Ensuite, la périphrase [radical verbal / participe passé + **edin*, **ezan*, *egin*] (720-722) est employée dans tous les dialectes. Les auxiliaires **edin* et **ezan* y reçoivent systématiquement les suffixes *-te / -ke*.” (Mounole 2011: 117)¹⁹
- b. “Morphologiquement, ce sont des formes de *tempus* présent auxquelles sont généralement ajoutés les suffixes *-te / -ke*.” (Mounole 2011: 123)²⁰

Leizarragaren *cieçoyon*-i dagokionez (62), Céline Mounolek bere tesian aipatzen du, salbuespen moduan; zehazki, perpaus nagusietako ahalerazko formek *-te/-ke* atzizkia hartzen zutela dio, oro har (iva), baina iraganekoez ari delarik, oin-ohar batean azaltzen du Leizarragarena (ivb):

- (iv) a. “Employées en proposition principale, les formes finies à valeur de potentiel – synthétiques ou auxiliaires des périphrases – reçoivent généralement le suffixe *-te / -ke*.” (Mounole 2011: 120)
- b. “Nous n’avons relevé qu’une seule exception à l’emploi des suffixes *-te*, *-ke* en proposition principale. Elle est de Leizarraga : *Eta nehorc ecin ihardets cieçoyon hitzic : ez nehor etzequiön ventura guehiagoric egun harçaz harat interrogatzera* (Leiz. Mat. 22, 46)” (Mounole 2011: 126, 186. oin-oh.)

17. Gontzal Aldai ere ohartu bide zen *lemayo*-ren berezitasunaz: “*Aramaio, dabenak ez lemaio* (por cierto, sin sufijo *-ke*)” (Aldai 1998: 393). Bidenabarkoan, ikertzaile berak artikulu horretan plazaratzen duen hipotesia da *l*-dun formek zentzu inpersonal arkaiko bat bazutela, ustez jatorrizko inperfektibotasun batekin lotua (Aldai 1998: 390; 2000; 2008). Eskaintzen dituen adibideen interesgarritasuna ukatu gabe (esaterako egungo euskaraz bitxi gertatzen den RS 145 (...) *beste gauza lekuske* ‘beste gauza bat ikusiko litzateke’, trinkoek balentzia aldaketarik ezin baitezakete adierazi), esango nuke ez dela *l*-dun adizkien berezitasun bat, baizik eta 3. pertsonarekin (= ez-pertsonarekin) lotu beharreko ezaugarri bat (cf. besteak beste Benveniste 1971, Koch 1995). Izan ere, horren froga litzateke Aldaik berak aipatzen dituen *d(a)*-aurrizkiarekiko adibideen existentzia bera, autoreak ezer ondorioztatzeko urriegi baderitze ere (nahiz eta ez duen aukera hori erabat ukatzen); bada, Axularrek baditu *d*-dun batzuk (9, 46-47), eta gehi bekie iragan burutuko (!) RS 307 *maimana daqui emayten* ‘eman izan zaiona’ (lit. ‘eman ziona’).

18. Oin-ohar batean zehazten du atzizki gabeko bakarrak *egin*-en (eta horri lotutako *-idi*-ren) adizkiak direla.

19. Hala omen zen artean XVIII. mendean ere, salbuespenik gabe (Mounole 2011: 238).

20. Orobat XVIII. mendean (Mounole 2011: 247).

Badirudi ikertzaile berak ez duela *dietzoyoten* (63) berdin interpretatu (hots, *-ke-rik* gabeko “*-ke-dun*” bezala), ez baitu aipatzen geroaldiko formen artean.²¹ Nire ustez, ezaugarri beraren gauzatzeak dira bi-biak.

Azkenik, Urgell 2015-en aurreko ikertzaileek erabat ulertzen asmatu ez bide duten *dadukaio* adizkia dugu, Axularrek birritan darabilena (21, 22). Aipamenik zaharrena Ithurriren gramatikakoa bide da (v), zeinari baitarrazkio, esaterako, Euskaltzaindia 1979: 113 eta Fernández 2013: 18-19.²²

(v) “Ex: *Daduko*, il le lui tient. (Harizm., 136 ; A., 336 ; e. 103 ; P., 209, 269, disent *Diaduko*): *Zedukon*, il le lui tenait : (A., 489, *Ziadukon*) : *Dadukeo*, il peut le lui tenir (A., 149, dit *Dadukaio*).” (Ithurri 1895: 289; beltza nirea da)

Ordea, Urgell 2015-eko “itzulpena” da egiazko esanahira gehien hurbildu dena. Berak ‘ezin izan dezake’ dio; nire ustez, ‘ezin eduki dezake’ litzateke zehazki (aditz horren esanahi zaharraz, izan ere: ‘gorde, etsi’). Hortaz, lehenagokoen errakuntza *dadukaio* Nork-Nori-Nor motakotzat hartzetik etorri bide da, testuinguruak Nork-Nor eskatzen duelarik (noski, *-io* amaierak huts eragin ziekeen).²³ Ikus §3.4-n gehiago adizki honi buruz.

Amaitzeko, Laffitek bere gramatika ezagunean ezarri zuen ohar bat (vi) iruzkindu nahi nuke, artikulua honen galderetako bati erantzuten baitio, harekin bat ez natorren arren:

(vi) “Remarque. — Dans les vieux textes, on rencontre à la voix dative de *edin*, des formes comme *dakidikaio*, très intéressantes pour les philologues : elles montrent l’élément *ki* précédant le radical *-di-* du verbe, qui a disparu dans la conjugaison modernes; elles nous suggèrent que la caractéristique *ke* du potentiel est une forme évoluée de *kai*, suffixe qui marque l’aptitude.” (Lafitte 1944: 269)

Hain zuzen ere, **edin*-en joko datibodunaz ari delarik txertatzen du pasarte hori. Ez

21. Izan ere, ahaleran eta baldintza-apodosietan ez bezala, geroaldiko adizkiek (Leizarragaren honen izan ezik) ez omen zuten *-te/-ke* atzizkia “galtzen” mendeko perpausetan zirelarik ere: “Les auxiliaires, de morphologie présent, sont toujours dotés des préfixes *-te /-ke*.” (Mounole 2011: 71). Orain, cf. Axularren (55-59) adibideak eta, beharbada, Haranbururena (67) ere bai (azken hori eta Axularren batzuk arestian aipatu “orainaldi orokorraren” zentzuarekin).

22. Gabriel Arestik ere berdin, 1970ean Mitxeleneri igorri gutun batean: *dadukaio* eta *dadukeo* datibodun baliokide gisa paratzen ditu elkarren ondoan (Saturstegi 1994: 501).

23. Hauek dira Axularren pasarteak, adizkiok baturaturik:

(21b) “Ez eta, beraz, Jainkoak ere, bekhaturu neurria betez gero, ezin eduki dezake, bere justiziaren arauaz, bere kolera agertu gabe.”

(22b) “Zeren ezta soberaniak gainez eragin eztiatzaionik, ezta bere neurria baino gehiago edukiko duenik.” (cf. *gainez eragin eztiatzaionik* ‘gainez eginaraziko ez dionik’; beharbada, bietan artikuluan zehar behin baino gehiagotan aipaturiko ‘geroaldia > orainaldi orokorra’ adieraziaz).

bide da konturatzen berak aipatzen dituen absolutibo pluralarekiko ahalerazko amaieren artean *-keio* aipatzen duela (-hots, adib. *dakizkeio* ‘dakizkioke’), *-kioke*-ren ondoan eta absolutibo singularrekiko *-keo*, *-oke* hur-hurrean dituela. Labur esanda, alde batetik, “dans le vieux textes” badio ere, halako formak Axularrek baino ez ditu, dakidanez (areago, autore berak *-kai* ez ezik, *-kei* nahiz *-ke*-dun adizkiak ditu, baina soilik lehen biak datibo-komunztadura duten adizkietan, eta haietan bakarrik). Beste alde batetik, *-di* ez da halakoetan erroaren parte, ez behintzat *dadin* batean den bezalaxe; aitzitik, *-di* atzizkia da hor, nola baita *egin*-etik eratorritako *-(*)g)idi*-n (Lakarra 2013: 304).²⁴ Finean, *-kai* ez da atzizki bakarra, biren metaketa baizik: *-ka* (§3.2) eta *-i* (§3.3).

3.2. *-ka* morfema

Onar bekit, bada, aztergai dugun atzizkia *-ka-i* banatu behar delako hipotesiaren ildo-tik segitzea.

Muina joanda, eta honezkero iradoki bainoago dudanez, **-ke* > *-ka* aldaketa jasan duela proposatzen dut, eta horren alde argudiatzeko hiru arrazoi nagusi aurkeztuko ditut.

- a. Lehenik, *-ke* dugu alde eta aldi orotan lekukoturiko aldaera bakarra, eta ez da arrazoirik haren jatorrizko forma beste bat zela pentsatzeko, bokalari dagokionez bederen.
- b. Bigarrenik, arestian aurreratu bezala, inork *-ka* horretan *derauka*, *zaiika* eta abarretako 3. pertsona singularraren datibo-komunztadura badakusa, azaldu beharko du zer dela-eta gehitu zaion pleonastikoa litzatekeen *-io* amaiera, bereziki Axularrek bezala adiera horretan maizenik (=emankorki) *-ka* darabilen autore batengan.
- c. Lafitteren iritzia iruzkintzean aipatu dudan moduan, Axularrek berak (17) *lekidikeion* bat darabil (6-7) *lekidikaio*-en ondoan, eta beste (28) *dakidikeiela* bat; Pouvreauk ere *-kei*-dun ale ugari ditu (73-77), eta Oihenarten atsoitzetan (69), Urthubiako Anderearen gutunetan (70-71, eraldaturik bada ere) nahiz Voltoireren elkarriketetan (72) aurki daitezke adibideak. Horiek guztiak (Axular barne) *-ke* darabilte datibo-komunztadurarik gabeko testuinguruetan.

Horrez gain, ez nuke aipatzeke utzi nahi Traskek Mitxelenaren eta Lakarraren azalbide baten harira jarritako eragozpena (vii), proposatu dudan aldaketarekin zuzenean loturik baitago:

24. Gerora fosildu eta *-kidi/-idi*- osorik erro supletibotzat hartu bide ziren, eta horregatik *ke* erantsi beharra.

(vii) “An argument against Lakarra’s hypothesis [-o > -a adizkietan], which R. L. Trask has pointed out to us, is that the rule of lowering affects both mid vowels /e/ and /o/ in derivation (e.g. *lore* “flower”, *lora-tegi* “garden” lit. “flower-place”). In finite verbal forms, on the other hand, there are no instances of /e/ to /a/ lowering.” (*apud* Gómez & Sainz 1995: 252, 22. oin-oh.)

Hain zuzen Ariztimuño 2015a-n erakutsi nuenez (cf. Lafon 1999 [1961]: 419), L zah. *derauka* edo B *jako* bezalako adizkietan ez dugu 3. pertsona singularraren datibo-komunztadurako -o/-a markaren herskaridun aldaerarik, baizik eta -ki (edo, hobeto esanda, *-gi) datibo-ikurraren aldera kamustua. Hura azal genezake Mitxelena 2011 [1954]: §3, §5 bizkaiera zaharreko *deutso* : *deutsan* motako alternantziaren zergatia argitzeko erabili zuen bilakabide fonologiko beraren bidez, hots, hitz konposaketan eta eratorpenean gertatzen ziren bokal aldaketez (Mitxelena 2011 [1977]: 104). Orain, Trask gogatzeko beste etsenplu bat gehiago genuke *-ke + -i > -kai emaitza.²⁵

Bukatzeko, *izan* eta *eduki* aditzen gaineko bi ohar. Lehenari dagokionez, baliteke (23, 24) formak aldez edo moldez analogiari zor izatea, ezen -kaiio arkaismotzat (edo gutxienez -((k)i)keo baino zaharragoztat) baldin badaukagu, nekez azal baikenezake *itzai-* enborraren amaierako datibo-ikurra, ez bada *-itzakaiio batetik abiatu eta -ke gabeko forma arruntagoetik berdintze paradigmaticoaren eraginez (‘analogical levelling’; Campbell 2013: 93-95) edo, besterik gabe, beste aditzetarik -kaiio hedatuaz (‘analogical extension’; Campbell 2013: 95). *Eduki* aditzaz den bezainbatean (ikus §3.4 xehetasun gehiagotarako), soilik gogorazi nahi dut gutxienez Schuchardtengandik ikusi dela *eduki* aditzak antzina datibo-argumentu bat eduki behar izan zuela, zeina gerora bestela berranalizatu baitzen (cf. Ariztimuño 2015a: 66-67, 1. taula).

3.3. -i morfema(k?)

Atal honen hasieran iradoki dudana bezala, baliteke (-ka)-i eta -i amaieretako azken bokalak jatorri ezberdinetakoak izatea. Jarraian, bi hipotesi aurkeztuko ditut, batoren nahiz bestearen aldeko ondorioztapan irmorik ezin idoki badezaket ere.

3.3.1. -(*)d)i arkaikoaren (eta etorki desberdinen) hipotesia

Baldin eta *dakidikaio* eta *diazaio*-ko azken -i-ek ez badute elkarrekin zerikusirik, eta lehenbizikoarena datibo-ikurra besterik ezin daitekeela izan onarturik eta kontuan harturik, bigarrenaren forma eta esanahia erkatzeak eman liezaguke bertan morfema bokalikoak betetzen zuen funtzioaz argirik.

Hasteko, aurreko ataletan erakutsi den bezala, *ezan-en (eta eman-en) adizkiok -ke-dunen balio berberak dituzte. Areago, hain zuzen ere bokal horrek ezberdintzen ditu adiera

25. Alabaina, ikus orain amaierako *postscriptum*-a.

hori ez duten beste adizki hirupertsonaletarik (ib).

Bestalde, baditugu euskara zaharrea geroaldia edo ahalera adierazteko *-ke* erabiltzen ez zuten aditz gutxi batzuk, dela orokorrean, dela dialektoren batean: batetik, bestelako markarik ere hartu ez ohi zuten *egin* eta *-iro-*;²⁶ bestetik, *-di* atzizkia eransten zitzaizen *egin* bera (→ *-(*)g)idi-*) eta *-ki-* laguntzailea (→ *-kidi-*).²⁷

Hala bada, garatzen ari garen hipotesi honetan, pentsatu behar genuke *-i* misteriotsu hori ez ote den **-di* baten higadurazko emaitza (adibidea berrartuaz: **diazadio*). Hartara, bi “arazo” konponduko genituzke: 1) forma zaharrotan ez genituzke bi datibo-ikur izango, non gainera atzizkiturikoa litzatekeen forma osoari arkaikotasuna ematen diona (baina ikus §3.3.2);²⁸ 2) *-ke*-ren balioa morfema ezagun bati egotzi ahal izango genioke (eta horrela azalpen garestiagoak saihestu).²⁹ Bide batez, orain arte soilik bi errorekin lekukotu izan den atzizki arkaiko baten konbinazio-aukera ezagunak bikoiztuko genituzke.

3.3.2. *-(*)g)i* zaharrena (eta etorki beraren) hipotesia

Aldiz, forma guztiei azalpen bateratua ematen saiatu nahi badugu, bistan da *-i* datibo-ikurtzat hartu beharko dugula.³⁰

Adostasun horretarik abiatuz gero, bi kontu datozkit berehala burura: zein dira, oro har, formarik zaharrenak: datibo-ikurra dutenak, ala ez dutenak? Eta, artikuluaeren azpitituluari doakionez, zer dute ikustekorik datibo(-ikurr)ak eta denbora-aspektu-moduen adierazpenak?³¹

26. Perpaus nagusietara mugaturik; mendekoetan, **ezan*-ek eta **edin*-ek ere ez zuten marka horren beharrik (Mounole 2011 *passim*). Horiez gain, Leizarragak ba omen ditu *etorri*-ren geroaldiko adizki biluziak ere (Zulaika 1998: 539).

27. Antza denez, azken *-ki-* horretaz iritzi orokor edo gutxienez aski zabaldua izan da datibo-ikurra bera dela (cf. Gómez & Sainz 1995: 257), eta **edin*-en erroa noizbait, arrazoi fonetikoengatik-edo, galdu zela, baina lekualdaturik *-kidi-*n gorde (cf. Lafon 1999 [1961]: 423, Schuchardt-i jarraituaz). Orain, Ariztimuño 2013: 415-en ez bezala, *-ki-* errotzat daukat (eta *-kidi-*, esan bezala, haren eratorritzat); beraz, ez da inon *-di-*rik galdu, ez ***diki-* > *-kidi-* metatesirik gertatu. Zehazki, **edin*-en Nor-Nori forma supletiboetako erroa *ekhin* aditzarekin lotzen dut (*ekidin*-ena beste istorio bat da), baina harreman horren xehetasunak aipatzeke utzi beharko ditut oraingoz, ezinbestean.

28. Hemen **ezan*-en adizkiez ari naiz; *eman*-en datibo-ikur bakarra litzateke (adib. *demaio*).

29. Nahiz eta orokorrean sistemari begira, kasu honetan, garestia bi morfema ezberdin proposatzea bera izan litekeen.

30. Ezen *leraukaio* bezalakoetan **-di* atzizkia ikusteak, **-ke-di* hurrenkera onartzea eze ezik, *dakidikaio*-ren paradigmaren atzizki arkaiko bera bi aldiz dagoela esan beharra bailekarke (berriagoa tartekaturik, gainera), hiperpleonasma anakroniko bat bailitz bezala.

31. Edo, bestela esanda, datibo-ikurra DAMen adierazpide?

Galderok erantzun baino lehen, dena dela, kontuan hartu behar da datibo-ikurraren itxura bera, bakanki baino ez delako halatsu ageri, esan nahi baita zuzenean **gi*-tik, bokalarrean kontsonantea eroririk, eta ez *-k(i)* aldaera (cf. orain Etxep. *darauritzut* ‘derauzkizut, dizkizut’ eta Leiz. *dauritzan* ‘dagotzan, dagozkion’;³² Ariztimuño 2016).

Lehenbiziko auziari dagokionez, nago zenbaiten (askoren?) iritzia dela ezen datibo-komunztadura, beharbada komunztadurarik eza baino berriago delako ustean,³³ geroago eta morfologikoki agerikoago edo markatuago egin dela; eta baliteke hein batean hala gertatu izana, baina ez aditz eta pertsona guztietan, ez eta kasu guztietan batera ere. Ezagunak dira *nagozu* edo *derauzut* bezalako lekukotasun zaharrak (baina cf. Ariztimuño 2015a: 56-57, Hegoaldeko grafien arazoaz); aldiz, orokorrak dira *nagoko*-ren eta, ekialdean, *derauko*-ren kideak (salbu eta Z *dereio*? Ala < **derai(g)io* < **de-rau-gi-o*?).³⁴

Bigarren eztabaidagaiak den bezainbatean, argi eta garbi batak eta besteak ez dute harreman zuzenik (nola, bada?), ezpada kronologiazko zoriak elkarren ondoan, konbinaketa berezi batean eman dituela. Hots: datibo-ikurraren aldaera “berezi” hori daukaten formek, edo 1) *-ke* morfemarekin batera ageri dira, ohi ez bezala (adib. *leraukaio* ‘lioike’; cf. Leiz. *drauca* : *drauqueo*), edo 2) DAM kategorien balio jakin bat gorde dute, usuenik morfologikoki markatua izaten dena (adib. *diazaio* ‘diezaioke’; cf. Leiz. *d(i)eçaqueo*). Azken horri dagokionez, batek pentsa lezake **ezan* aditzaren berezko esanahiarekin lotua dagokeela: *ukan*-en (baina ez *izan* iragankorraren, ezta **edun*-en (??) ‘erdietsi’ hura bezalakoa (cf. Hualde & Ortiz de Urbina 2003: 247, non ‘obtain’ itzultzen baita), nolabait *izan*-en eta **edin*-en arteko oposaketa semantiko-aspektualaren pareko (ikus 1. irudia). Gorago (§2) azaldu dudak bezala, euskara zahar eta arkaikoan *-ke* atzizkia aski zen perpaus nagusietan ahalera adierazteko, *ahal* partikularik gabe ere; mendekoetan, berriz, *ahal* nahitaezkoa zen, baina orduan atzizkirik ez ohi zitzaien adizkiari eransten (Mounole 2011: 121-124). Hemen aurkeztu den corpusari behatuz gero, ordea, ikusiko dugu egoera hori bera perpaus nagusietan ere gertatzen zela; areago, *-ke* atzizkirik ez *ahal/ezin* partikularik ez duenik ere aurki daiteke testuinguru horretan.

Horrez gain, badira halako forma biluziak adierazpen-testuinguruetan ere. Horiek dira berezienak, ezen:

(viii) “D’ailleurs cet écart chronologique a pour conséquence une assymétrie entre présent et passé dans le système verbal du 16ème siècle : pour lors la périphrase [radical verbal

32. Gehi bekie, agian, (lehen Tolosakotzat geneuzkan) Elduaingo 1619ko bertso iraingarrietako *zarizka* ‘zaizka, zaizkio’ (cf. Mitxelena 2011 [1964]: 123).

33. Jakina, Mitxelenak 2011 [1981]: 527-528 iraganeko *z*-ren auziaren inguruan esan bezala, oinarri glotonikoak izan ditzake uste horrek (morfologian ‘zerok’ zaharragoa behar du ‘zerbaitek’ baino), arrazoi testualak ments ditu ordea (besterik da aditz zenbaiten jokaeraren afera datibo-argumentuekiko perpausetan; ik. Mounole 2015).

34. B-Aetako *deutso*-k ere ez du *-k*-rik, jakina (cf. Trask 1995), baina bai *-ts-* marka, dena dela ere haren jatorri eta garapen zehatza (Lakarra 2008: 321; Mounole 2015: 475).

/ participe passé + **edin*, **ezan*, *egin* de présent] est limitée aux contextes non-assertifs, tandis qu'au passé on la rencontre en contextes non-assertifs et assertifs." (Mounole 2011: 323, 390. oin-oh.)³⁵

Amaitzeko, Mounole 2011: 330-en esaten denez, 'ahalera > geroaldia' aldaketa hainbat hizkutzatan dago lekukotua; alderantzizkoa ez, ordea. Horregatik, *-te/-ke* duten formen jatorrizko esanahia potentziala zela, eta denborazkoa hartatik eratorri zela proposatzen du.³⁶ Hemen aurkezturiko lehen hipotesia (§3.3.1) bateragarria litzateke, apika, bilakaera horrekin (ezberdintasun bakarra *-ke* ordez *-di* atzizki baliokidea hartzea izanik). Aldiz, behin baino gehiagotan aipatu dudana bezala, mendeko perpausean **ezan*-ek eta **edin*-ek ez zuten *-ke* atzizkia hartzen (eta bai *ahal* partikula beti), eta gauza jakina da mendeko perpausak gordetzailagoak izan ohi direla (ix); ez ote du horrek iradokitzen ahalerazko zentzua, hain zuzen, *ahal* partikulak erantsi ziola lehenago geroaldi zentzua (besteak beste) izan zezakeen forma bati?

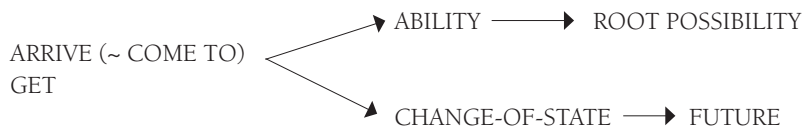
(ix) "Since non-assertive subordinate clauses are not used for the expression of focus or topic (Hopper and Thompson 1973), they tend to be conservative grammatically, retaining older syntax and morphology (Givón 1979a : 85)." (Bybee & al. 1994: 230-231)

Nolanahi ere, Bybee *et al.* 1994-n eta Heine & Kuteva 2002-n jasotako bilakaerekin eskema orokor bat egin bagenez, 1. irudikoaren moduko zerbait erdietsiko genuke. Bertan ikus daitekeenez, geroaldia eta ahalera gramatikalizazio bide ezberdinetarik irits litezke,

35. Ohartu bekio pasarte horretan ez dela *-iro-* aditza aipatzen. Azken batean, **-gi*-ren hipotesiaren arabera **ezan*-en jokaera arkaiko bat litzateke hemen ikusten ari garena, *-iro-* erroarenaren antzekoa (Padilla 2013).

36. Eta gehitzen du: "Le second argument en faveur de ce scénario évolutif est morphologique. Alors que les nouvelles formes périphrastiques de potentiel sont obligatoirement accompagnées des particules modales *ahal* ou *ezin*, ces dernières sont loin d'être systématiques avec les synthétiques et les périphrases [radical verbal / participe passé + **edin*, **ezan*, *egin*, **iro* (+ *-te* / *-ke*)] : *ahal* est facultatif dans tous les textes, et *ezin* souvent remplacé par la particule de négation *ez* (cf. ch. II, II.2.1). Donc, ces formes sont fondamentalement modales, et l'emploi des particules *ahal* et *ezin* ne semble être requis que lorsqu'il y a un risque d'ambiguïté fonctionnelle. Rappelons qu'il est obligatoire dans les subordonnées où le morphème *-te* / *-ke* disparaît de ces formes finies. Autrement dit, si le suffixe *-ke* suffit à donner valeur potentielle à ces formes, c'est justement parce qu'il s'agit à l'origine d'un marqueur de potentiel. Ces données vont à l'encontre de l'hypothèse de Rebuschi (1984) selon laquelle toutes les fonctions modales (conjecturale, potentielle et conditionnelle) du suffixe *-ke* sont dérivées de la valeur prédictive" (Mounole 2011: 330-331; beltza nirea da).

lexema beretik abiatuta (euskaraz **edin* eta **ezan* direla hautagai aproposenak).³⁷

1. irudia

3.4. *Dadukaio* adizkiaz

Bukatzeko, *eduki* aditzaren berezitasunaz eta, bereziki, Axularrek darabilen *dadukaio* adizkiaz ohar pare bat egin nahi nuke. Lehenik eta behin, argi utzi behar da ez dela *dadukaio*-n hiru argumentu bilatu beharrik: Axularrek *diaduko* du Nork-Nori-Nor forma gisa. Argumentu-egiturari dagokionez, eta §3.1-en erakutsi bezala, Nork-Nor hutsa da sinkronikoki. Haatik, Mitxelenak 2011 [1954]: 134 Lafoni jarraituz azaldu bezala, badirudi *eduki*-k datibo-argumentu bat hartzen zuela antzina, atzizki horrek eta forma jokatueta *-o~-a* amaierak salatzen dutenez. Gerora, ordea, 3. pertsonari zegokion komunztadura hori berranalizatu eta adizkia Nork-Nor egiturakotzat hartu zen. Bada, Axularren *dadukaio*-k hipotesi hori indartzen eta nolabait frogatzen duelakoan nago, ezen datibo-komunztadurik eskatzen ez duen testuinguru batean, argiro 3. pertsonari dagokion marka baitarama, datibo-aurreko eta guzti (oroit *-ka < -ke* dela); non eta horretarako *-a* bokala orokortu duen hizkera batean (hots, mendebaldeko euskaraz kanpoko batean). Nire ustez, adizki honek bermatzen du *-kaio* amaieraz orain arte esandakoa, eta areago antzinatasuna ematen dio, *daduka*-tik ezin erator litekeenez, **dadugio* zen garaira baikaramatza, nondik **dadukegio* > *dadukaio*.³⁸

4. Ondorio gisa

Horrenbestez, lan honetan zehar hainbat gai arazotsu ukitu dira, eta horietako batzuk konpontzen saiatu. Alde batetik, Axularren ustezko *-(k)aiο* atzizkiaren afera azaldua izan da, *-kaio* eta *-aio* bereizi beharra erakutsiaz, eta, bestetik, *-o* 3. pertsonaren komunztadura-

37. Lehen hipotesian arazotzat jo dudanez *diazaio* batean bi datibo-ikur agertzea, azalpen bat merezi duke oraingoak: esan bezala, atzizkituriko datibo-ikurra izango litzateke zaharrena, nire ustez, eta bestea (*dia-*) analogiaz zabaldua, forma hauetan betiere (cf. Ariztimuño 2015b, aitagureetako “barka iezazkiguzu” aditzaren aldaerez); horregatik gorde zuketan adizki berriek datibo-ikur berriena (*diazon*), behin hori hedaturik bestea erredundantea baitzen.

38. Joseba Lakarrak diost epentesizat ere ezin har ote litekeen. Alabaina, ez dut aurkitu *ao*, *ae* > *aio*, *aie* moduko epentesien beste adibiderik inongo ez inoizko lekukotasunetan. Badira gorago aipaturiko *ee* > *ie* bezalakoak, baina betiere *-ke* + *-en/-ela* > *-keien/-keiela* testuinguru zeharo mugatuan (orobat Lapurdi hegoaldeko *athera* + *-a* > *atheraia*, XVII. mende bukaeratik). Cf. Oihenarten (68) eta *postscriptum*-eko (78) adibideak.

marka dela kontuan hartuta, adizkien multzoa osatu, zehaztu eta lehenago identifikatu gabeko forma eta testuetara hedatu da (besteak beste RS, Etxepare, Leizarraga, Oihenart edota Materrarenetara).

Ondorioz, zenbait adizki eta morfemaren osaera eta jatorriari buruzko proposamen berriak aurkeztu dira. Hasteko, *-kai* < **-ke-i* eta *-ai* < *(*aditz erroko V*)-*i* banatu eta bigarren multzoko adizkien kategoria-zehaztapenen zergatia argitzeko saioa egin da. Zehazki, Axularren *diazaio* vs *diazon* oposaketa azaltzeko bi hipotesi plazaratu dira, lehen formako *-i* atzizkiaren etorkiaren arabera: datibo-komuntadurarekin (**-gi*) lotzen du batak, eta aurretik soilik beste bi aditz-erroti lotua ezagutzen genuen *-di* modalarekin besteak.

Datibo-ikurtzat edukiz gero, lehen aldiz identifikaturiko arkaismo baten aurrean geundeke, perpaus nagusi asertiboetan ere *-ke* gabeko formak baikenituzke, bai geroaldi adierarekin, bai eta ahalerarenarekin ere (azkenaren kasuan ia beti *ahal* partikulak lagundurik); azken horri dagokionez, Mounole 2011-n defendatzen den gramatikalizazioaren ordez (ahalera > geroaldia) beste bide bat proposatu da, ikusirik testuinguru gordetzailenetan [*ahal* partikula + *-ke* gabeko adizkia] egitura zerabiltela XVI. mendean: funtsean, ahalera adierazteko formarik zaharrena *ahal* + adizki biluzia zatekeen, eta *-ke-k* (nahiz *-di-k*)³⁹ geroaldia adieraziko zuen (zein eta inperfektibozko formek berez izan zezaketen zentzu hori). Bi ezaugarriak batera erabiltzearen poderioz hartuko zuen atzizkiak potentzialtasuna adierazteko ahalmena. Horrez gain, adizkiotan datibo-ikurra agertzea ez agertzea baino zaharrago dela ondoriozta daiteke.

Aldiz, bokal hori *-di* atzizkiaren lorratz gisa ikusiko bagenu, morfema horren behialako hedadura handiago baten erakusgarri ginituzke lan honetan aurkezturiko datuak, baina bestelako ondorio diakronikorik gabe.

Azkenik, *eduki*-ren jatorrizko datibo-komuntaduraren hipotesia frogatzen bide duen *dadukaio* forma argitu da.

Postscriptum

Artikuluia amaitua nuelarik, ataka batean aurkitu dut neure burua, §3.2-n emandako azalpenari dagokionez: *-e* > *-a* bi silabako hitzetan gertatu ohi da; hirutik gorakoetan, ordea, bokala galtzea zen araua (Mitxelena 2011 [1977]: 104-105). Hala eta guztiz ere, horrek ez du zertan nire proposamenaren muina uki (*-ka-i* banatu beharra, eta *-ka* = *-ke* izatea); alabaina, emandako azalpena (Erdi Aroko bokal-aldaketena) ezin erabil liteke besterik gabe. Horren aurrean, hiru aukera hauek ikusten ditut, beharbada errazena (ez horratik egiantzekoena) litzatekeenetik neuretzako interesgarrienera ordenaturik:

39. Izan ere, *-di* atzizkia **din* 'etorri (~ iritsi?)'; bilakatu (~izatera iritsi)' erroitik gramatikalizatu bazen, azalpen bera lukete *-kidi-* eta *-(*)gidi-* formek.

- 1) Azken batean, *-ka-* ez da “eratorpeneko” aldaera, baizik eta diptongoan sortu dena, hau da [ei] > [ai] irekitzearen ondorioz (cf. Nafarroa hegoaldeko *eu* > *au*, eta, alderantziz, Iparraldeko *ai* > *ei*). Euskaraz badira *au/eu* eta *ai/ei* txandakatzeak, non *e*-duna zaharrago izan litekeen batzuetan (Mitzelena 2011 [1977]: 83-85; cf. bertan *gai/gei* pareaz eta *gehi*-rekiko balizko harreman etimologikoaz; *pace* Lafitteren *-kai* > *-ke*, bide batez). Nolanahi ere, Axularren hizkerako berezitasun bat besterik ez litzateke.
- 2) *e* > *-a* aldaketak luzaroago iraun zuen ezen ez bokalen erorketek (gogoan izan *katu/katagorri*, *kutsu/kutsatu* bezalako bikoteak ere, itxuraz bokal-neutraltzea morfologizatu izanaren ondorio);
- 3) ezaugarria uste baino zaharragoa da, horretarako onartu beharko genituzkeen inplikazio hauekin (gutxienez): *-ka-* aldaera inoiz orokorr(ago)a izan da; bokal-aldaketa gertatu zenean artean klitikoak ziren gaur egungo aurrizki-atzizki batzuk bederen, eta ondorioz *-ke* morfema ez zatekeen bigarren silabatik haragokoen gisara mutatuko (cf. *daduka* vs *dadukaio* azaltzeko ere behar den oinarritzko ezberdintasuna: **dadug(i)-o* lehenean, **daduke-(g)io* bigarreanean).⁴⁰

Ezin naiz hemen ezeinen aldeko argudiaketa sartu, eta irakurleari uzten diot honezaz hausnartzeko aukera, harik eta beste proposamen batek edo (zori hobez) testu zahar “berri” batek lainopetik atera gaitzakeeno.

Finitzeko, eta oro har Oihenarten neurtitzak kontuan hartu ez ditudan arren (diatopikoki nahiz diakronikoki izan dezakeen zalantzazko fidagarritasuna dela-eta), hona ekarri nahi nuke haietan aurkitu dudaz azken *-i-dun* adizki bat: (78) *demaiala* ‘eman diezaala’. Izan ere, nahiz eta hasiera batean jusibo balioko *-ela-dun* forma arruntetarik dirudien, esango nuke ezin bazter daitekeela aldi berean geroaldiko kutsua duenik (cf. Etxeberri Ziburukoaren *lauda egun batean zaitzakela*, eta orain Lazarragaren *beracusque* bezalakoak; Mounole 2011: 99-100).

Eranskina

Axular

-KAI

**eradun*

- (1) **zerauzkaion** ‘zizkiokeen’ (15-2): “hala Jainkoak nahi izan balu, eman *zerauz-*

40. Joseba Lakarrak gogorarazi didanez, hor dugu *anderauren* hitza ere, non hirugarren silaban gertatu baita konposizioko *-e* > *-a* bilakabidea.

kaion gizonari ere abantaila suerte hauk guztiok, eta gehiago ere. <25> Beztitu zukeien, etxedun egin zukeien, eta deus gosta gabe, behar zuen guztiarekin ibeni zukeien.”⁴¹

- (2) **leraukaio** ‘lioike’ (96-3): “Pintatzaile batek egin baleza imajina eder bat alde guztiz konplutua eta abantailatua: <172> imajina hark, baldin ezagutzarik balu, nori lehenik behatu behar othe *leraukaio*?”
- (3) **zeneraukaio** ‘zenioke’ (100-34): “Hoberena behar duenari, eta onik baizen hartzen eztuenari, nahi *zeneraukaio* zuk gaixtoena bulkhatu?”
- (4) **ezpaineraukaio** ‘ez bainioke’ (109-10): “Ez nuke erran nahi, zein peril handiak diren heriotzeko oren hartan. Zeren *ezpaineraukaio* nehoi izitzeko eta esperantzaren galtzeko okhasinorik eman nahi.”
- (5) **zeneraukaie** ‘zenieke’ (262-22): “Kofesatu ondoan, munduak, deabruak edo haragiak berriz bekhatu egitera eta leheneko estatuan, egoitzan, etzauntzan eta tokian jartzera akometatzen zaituztenean, ihardetsi behar *zeneraukaie*: (...)”

-kidi-

- (6) **lekidikaio** ‘lekiokke’ (20-30): “eta gero, handik harat, alferlan gertha *lekidikaio* bere leheneko zuhurtzia guztia.”
- (7) **lekidikaiola** ‘lekiokkeela’ (143-29): “(...) ezen orduan zure hitz sinpleari eta bakhunari, eta are kheinuari eta aieruari ere sinheste gehiago eman *lekidikaio-la*, anhitz arnegu eta juramentu <266> egiten dutenei baino.”
- (8) **dakidikaion** ‘dakiokkeen’ (43-15): “(orhoitzen da...) ethor ahal *dakidikaion* desohoreaz eta kalteaz.”

41. Urgellek ‘eman ziezazkion’ itzultzen du, baina egungo euskaran bederen ‘emango zizkion’ itzuli beharko litzatekeela uste dut. Bestalde, *Euskal Klasikoen Corpora* arakatuz, Jean Pierre Arbelbideren 1895eko lan batean adizki berbera topatu dut (ez da besterik XVII. mendetik aurrera). Baldin eta errata bat ez bada, ez dirudi arkaismo baten aurrean gaudekeenik. Batetik, testu-guruak ez du geroaldi-ahalera zentzurik ahalbidetzen; bestetik, *zerauzkan* eta *zerauzkion*-en arteko gurutzaketa bat izan liteke (kontuan hartu XIX. mende amaieran nekez esango zirela halakoak ahozkoan, eta maila jasoko literatur edo liturgi hizkerari egotzi behar zaiola forma “osoa” erabiltzea; esaterako, *dauzkigu* nahiz *derauzkigu* darabiltza autore berak). Honatx adibidea: “Zer nahi izanik, gure merkatari Jainkotiarrek ostaler horri eman *zerauzkayon* bere puska, gau hartan gakhoturik atchik lizantzat, ezen baliosak ziren puska hek, gehienak urrhe eta zilharrezko joyak”. Axularren liburutik aterea ote adizki hori? Izan ere, *eman zerauzkaion* osoa har zezakeen.

- (9) **dakidikaion** ‘dakioken’ (83-9): “hobe da gizonekin ihardukitzea, eta hetarik ethor ahal *dakidikaion* kalteari igurikitzea, ezen ez Jainkoa baithan eta haren miserikordian fidaturik bekhatu egitea.”
- (10) **dakidikaio** ‘dakioken’ (97-38): “Eta hil ezpadadi ere, zer ahal daidike zahartzean, adin flako hartan? Eta orduko ongi egitea zer balia ahal *dakidikaio*?”
- (11) **dakidikaiona** ‘dakiokena’ (105-19): “Bada, gizon zaharra ere banaloriatzea, eta gazte denborako zenbait erhokeriatara bihurtzea, gizonari gertha *dakidikaiona* da: anhitz da bekhatu handiagorik.”
- (12) **dakidikaio** ‘dakioken’ (141-7): “(...) hala erran ahal *dakidikaio* arnegariari eta juramentu egiteko usantza duenari ere (...)”
- (13) **dakidikaion** ‘dakioken’ (156-34): “Hura da zer gertha ahal *dakidikaion* aitzinetik pensatzea, bere buruaren ezagutzea, ethorkizuneko perilari begiaren edukitzea, eta koleraren kontrako eta iraungitzeko lehenbiziko erremedioa.”
- (14) **dakidikaio** ‘dakioken’ (209-25): “Halakoari erran ahal *dakidikaio*, Udo zeritzan bati erran zeikana”
- (15) **dakidikaio** ‘dakioken’ (260-4): “Egia da, ordea: ongi garbitu eta sendatuagatik ere, gertha *dakidikaio* berriz likitstera, eritzera eta bekhatu egitera.”
- (16) **dakidikaio** ‘dakioken’ (302-19): “Ordea, halako pedazua, aphaindura eta berretura eman ahal *dakidikaio*, non gero berretura hark eta pedazuak, arropa oso berriak baino gehiago balio bailuke.”
- (17) **lekidikeion** ‘lekioken’ (253: 19): “Hunelatan gutarik batbederari erran ahal *lekidikeion* bezala: (...)”
- (18) **dakidikeiela** ‘dakiokena’ (143-12): “Zeren hitz guztiaz juramentu egiten duenak emaiten du aditzera gezurtia dela; eta haren erranei lekhukorik gabe sinhesterik ezin eman *dakidikeiela*.”

- (19) **dakiditzaiola**⁴² ‘dakizkiokela’ (201-16): “Eta hain da egia haur, non uste baitut ezen, emaztetan faltarik ez-tuen aphezari, bertzerik anhitz falta izanagatik ere, hek guztiak hobeki barkha, estal eta disimula *dakiditzaiola*.”
- (20) **zekidikaion** ‘zekiokeen’ (290-28): “Eta etzituen behin ere egin, Natan profeta mehatxatza eta eranzute egitera ethor *zekidikaion* arteino.”

eduki

- (21) **dadukaio** ‘daukake’ (68-31): “Ez eta, beraz, Jainkoak ere, bekhatuen neurria bethez gero, ezin *dadukaio*, bere justiziaren arauaz, bere kolera agertu gabe.”
- (22) **dadukaionik** ‘daukakeenik’ (67-12): “Zeren ezta soberaniak gainez eragin ez-tiazaionik, ezta bere neurria baino gehiago *dadukaionik*.”

izan

- (23) **litzaiikaion** ‘litzaiokkeen’ (181-18): “Eta manatu ere, ez noiznahi <331> den, baina bere azken finean, batbederari den hitzik ttipiena ere bihotzean barrena sarthu behar *litzaiikaion* denboran.”
- (24) **zitzaikaion** ‘zitzaiokeen’ (75-5): “Finean, nori gogora *zitzaikaion* Daniel bezalako, lehoin gose-minduek bere menean eta atzaparren artean edukiz gero,

42. Forma hau apur bat arazotsua dateke. *Dadutza* (= *dauzka*) edo *derautza* (= *derauzka*) bezalakoak, hurrenez hurren, < **daduk-z(a)-o* eta < **deraduk-z(a)-o* baldin badira (pluralgilearen kokagune ezberdinetarako, ikus Ariztimuño 2015b, 2016), *dakiditzaio*-n ezin proposa daiteke -*k* datibo-ikurra eta -*a* datibo-komunztadura daudenik, amaieran baititugu (**g*)*i-o*. Beharbada, nola Axularrek baitarabiltza objektu singularra denean *daduka*, *dagoka*, *derauka*, *darraika*, *zaika*, *zeikan* baina *zitzaikaion* (cf. *litzaiikaion*), eta hura plurala denean *dadutza*, *dagotza*, *derautza*, *darraitza*, *zaitza* orobat *zaiizko*, *zeitzan* (ik. Camino 2008: 113; 2013: 109-110, eta hango 28. oin-oharra) hala *dakiditzaio* forma analogia proportzionalaren bidez sor zitekeen (‘proportional analogy’; Campbell 2013: 92-93): *daduka* : *dadutza* :: *dakidikaio* : *X* → *dakiditzaio* (formen azaleko antzekotasunak bultzaturik, zeren eta morfema ezberdinak baitautza azpian: **-z-k(i)-o*~**-k(i)-z-o* batean, **-z-ke* bestean). Hala ere, *zerautza* arruntaren ondoan *zerauzkaion* dakar Axularrek, “espero” bezala. Hortaz, beste aukera bat litzateke *da-kidi-tza-i-o* banatzea, eta pentsatzea forma horretan *ke-* pleonastikorik ez dela (halako bakarra Axularrengan), *tza* osoa pluralgile hutsa izaki (cf. *diotza* ‘dizkio’ bezalakoak, XVII. mendearen lehen erditik Voiltoirek, Etxeberri Ziburukoak, Joanes Haranburuk, Silvain Pouvreaux, Tartasek eta bestek lekukotua; ikusten denez, Lapurdin bereziki).

desegin gabe eta iretsi gabe utziko zutela?”⁴³

-1

* *ezan*

- (25) **ziniagoza** ‘zeniezaioke’ (137-20): “Eztuzu eginen juramenturik Jainko falsoez, zeren hartan bidegabe egin *ziniagoza* egiazko Jainkoari, hari dagokan ohorearen bertzeri emaitiaz.”
- (26) **liazaio** ‘liezaioke’ (139-4): “Iben baleza errege batek legea, eztiola nehork ere, biziaren penan, nehoi behar-ondokorik emanen, eta guztiarekin ere, gertha balekio zenbaiti emaitera zenbaiti, halakoak bidegabe egin *liazaio* erregeri.”
- (27) **liazaio** ‘liezaioke’ (139-5): “Baina areago egin *liazaio*, baldin errege berari bere presunan eman baliazo.”
- (28) **bailiazaiote** ‘bailiezaiokete’ (143-14): “Nola baldin gizon bati, erraiten <265> dituen hitz guztietan nehor kontra balekio, eta erran baliazote «etzaitugu sinhesten, ekhartzu zenbait lekhuko», desohore eman *bailiazaiote*; hala hitz guztiaz juramentu egiten duenak, eta juramentuez bere erranak frogatu nahi dituenak ere, emaiten dio bere buruari desohore.”
- (29) **liazaio** ‘liezaioke’ (186-11): “Zeren, baldin geldi baledi, hark midizinari eta ezartzen den erremedioari indarra flaka *liazaio*, eta berthutea edeki.”
- (30) **ziniagoza** ‘zeniezaioke’ (275-7): “Erran bazeneza: «Hegaztina haur trabatzen eta kargatzen dute bere hegalek» eta, urrikaldurik, edeki baziniatzo, kalte gehiago egin *ziniagoza*, probetxu baino.”
- (31) **ziniagoza** ‘zeniezaioke’ (299-17): “Eta ihardets baliazazu, midizina bat hartu nahi gabez eta midikuagana joan nahi gabez eztela sendatzen, mirets zenezake, eta arrazoinekin erran *ziniagoza* erhoa dela.”
- (32) **baili(a)zaie**⁴⁴ ‘bailiezaioke’ (238-7): “Zeren hain da klar eztirela justu, non baldin bertzetan ibili gabe, galdegin baliazote berek bere konzientziari, hark

43. *Izan*-en iraganaldiko *zei*- motako Nor-Nori formak eman ohi ditu Axularrek (*zeitān* ‘zitzaidan’, *zeikan* ‘zitzaion’, etab.); ordea, Materrak lerrakeen bezala, ea salbuespen honen azpian analogia datzanetz (cf. *litzaikaion* ‘litzaiokeen’) ala diakroniazko auzia denetz, ez naiz ni hartara (oraingoan) sartzen.

44. Aresti 1971-k *liazaie* dakar (aurrizki-atzizkiez biluzturik), baina Urgell 2015 edizioan *bailizaie* ageri da.

berak erakuts *bailizaie* egia. Eta handik, berek kondena bailitzakete bere buruak. Zeren bere konzientzian barrena ediren bailezakete, eskiribaturik bezala, galdez dauden guztiaren errepuesta.”

- (33) **liatzaie** ‘liezazkieke’ (338-7): “Baldin ifernuan daudenek balute bere bekhatuez behar den urrikimendurik, balegite penitenziarik, itzul balezate bere borondatea bertze aldera, gaixtotik onera, usa lezake bai Jainkoak heken alde-rakotzat bere miserikordiaz, eta barkha *liatzaie* bere bekhatu guztiak, orai guri penitentzia egiten dugunean barkhatzen derauzkigun bezala.”
- (34) **liazaizute** ‘liezazukete’ (166-12): “Zeure etsaiek anhitz bidegabe egiten deratzute, eta ikhusteintu Jainkoak bidegabe hek, badakizki, eta nahi balu ez *liazaizute* halakorik egin, debeka litzake: ordea, eztu debekatzen.”
- (35) **liazaizula** ‘liezazukeela’ (166-27): “Eta Jainkoak uste balu etzarella harentzat izanen, halako penarik eta atsekaberik ez *liazaizula* eman, baina utz zinitza-keiela nahi duzun guztiaren egitera eta zeure plazerera bizitzera.”
- (36) **liazaizute** ‘liezazukete’ (309-26): “Baldin zure zapatak, eta etxean zeure zer-bitzuko dituzun bertze gauzak mintza albalitezi, erran *liazaizute*: (...)”
- (37) **diazaio** ‘diezaio’ (19-32): “Iguzkiak arrazoinekin erran ahal *diazaio* beranduraino ohean datzanari: «Zerk aratza hor alfer-nagia? (...)”
- (38) **diazaio** ‘diezaioke’ (49-7): “halako faborea, garazia, indarra eta haizea eman ahal *diazaio* Spiritu Sainduak zure gogoari eta borondateari, non...”
- (39) **diazaiola** ‘diezaiokeela’ (66-28): “baina ez nahi duen bezanbat bekhatu egin dezakeiela, eta ez libertate hari nahi duen bezanbat iraun arazi ahal *diazaiola*.”
- (40) **diazaio** ‘diezaioke’ (82-5): “Zeren Jainkoak ezin barkha *diazaio* bekhatoreari, bekhatutan dagoeino, (...)”
- (41) **ziazaion** ‘ziezaiokeen’ (160-24): “Egun batez galdegin zeraukaten Dionisio filosofoari, ea zertaz egin ahal *ziazaion* gizon batek bere etsaiari damurik eta atsekaberik gehiena.”
- (42) **ziazaionik** ‘ziezaiokeenik’ (192-10): “Eta hain herstuki begiratzen zuen, non ezpaitzen faborerik, ahaidetik, adiskiderik, eta ez urrerik, eta ez zilharrik, hauts arazi ahal *ziazaionik*.”
- (43) **diazaiogunz** ‘diezaiokegunetz’ (275-25): “Galdegiten dute teologoek, ea guk geure bekhatuakgatik geure Jainkoari satisfazionerik eta pagamendurik egin ahal *diazaiogunz*.”
- (44) **diazaio** ‘diezaiokegu’ (275-29): “Beraz, ezin egin *diazaio* guk geure

Jainkoari pagamendurik.”

- (45) **liazaio** ‘liezaioke’ (286-29): “Bekhatu baten egitera dohanak, konsidera baleza zenbat pena eta atsekabe iragan behar duen bekhatu haren egitean eta egin ondoan, zer gozo, zer zaphore, zer atsegin eta plazer har ahal *liazaio* bekhatuari?”
- (46) **diazaion** ‘diezaiokeen’ (304-5): “Gauza gaizki egina da, eta itsusia, adiskideari deiez dagotzunean, ez ihardestea, athean iguriki arazitzea; eta berehala eman ahal *diazaion* errepuestaren eta egin ahal diazaion zerbitzuaren geroko luzatzea.”
- (47) **diazaion** ‘diezaiokeen’ (304-6): “Gauza gaizki egina da, eta itsusia, adiskideari deiez dagotzunean, ez ihardestea, athean iguriki arazitzea; eta berehala eman ahal diazaion errepuestaren eta egin ahal *diazaion* zerbitzuaren geroko luzatzea.”
- (48) **diazaio** ‘diezaioke’ (306-8): “«Utzi du Jainkoak; har dezagun, beraz, guk; daramagun, zeren gurea da, eta nori berea, ezin nehork edeki *diazaio*».”
- (49) **diazaiote** ‘diezaiokete’ (311-13): “Halaber, abre adimendugabek ere arrazoinekin erran ahal *diazaiote*: (...)”
- (50) **diazaio** ‘diezaioke’ (311-15): “Bada, lurra ere egin ahal *diazaio* eranzute.”
- (51) **ziazaion** ‘ziezaiokeen’ (325-26): “Zer eske eskasagorik edo othoitz ttipiagorik egin ahal *ziazaion*?”
- (52) **diazaizu** ‘diezazuke’ (44-5): “Erranen duzu oraino: «Eta zer izanen da igurikitzen baderaut?». Iguriki ahal *diazaizu*.”
- (53) **diazaizula** ‘diezazukeela’ (83-25): “(...) etzara fidatzen, eztuzu esperantzarik, prestuki bizitzen zarela eta bekhatu egin gabe egoiten zarela, zeure premia eta eskastasuna estal ahal *diazaizula* Jainkoak.”
- (54) **diazaio** ‘diezaioke’ (66-30): “Hark [Jainkoak] libertate hari eta haren iraupenari, gutien uste duenean, bortxarik egin gabe, utz arazi *diazaio*, herts eta traba, daraman bide gaixtoa.”
- (55) **eztiazaionik** ‘ez diezaiokeenik’ (67-11): “Zeren ezta soberaniak gainez eragin *eztiazaionik*, ezta bere neurria baino gehiago dadukaionik.”
- (56) **eztiazaio** ‘ez diezaioke’ (239-6): “Konzientziak ez aita sainduri, ez enperadoreri, ez erregeri, eta ez munduan den bertze presunari, *eztiazaio* barkha.”
- (57) **eztiazaiola** ‘ez diezaiokeela’ (250-37): “Iduritzen zaika halakoari ezen bere

sinpletasuna eta intenzione ona duela gaztelurik <448> eta dorrerik asko; eta berak bertzeri egiten ezioena, *eztiazaiola* berari ere bertzek egin.”

- (58) **eztiazaiola** ‘ez diezaiokeela’ (339-36): “Erran komuna da, eta ongi errana da —lehen ere erran dugun bezala— *eztiazaiola* nehork ere nehori hanbat kalte eta bidegabe egin, nola berak bere buruari.”
- (59) **eztiazaiogu** ‘ez diezaguke’ (78-30): “«Miserikordios da Jainkoa, maite gaitu, on <137> derizku, bereak, bere odolaz erosiak gaitu; men-menera gaitezinean *eztiazaiogu* falta: beraz, har dezakegu esku eta lizentzia zenbait bekhaturen egiteko.»”

eman

- (60) **demaiot** ‘eman diezaioket’ (325-34): “(...) ezin *demaiot* bertzeri atxakiarik, neurk neure burua galdu dut.»”

Etxepare (1545)

- (61) **eztemayo** ‘ez dio emango’ (I, 148): “Ordu hartan afer date hari apellacia / Harc chori *eztemayo* oren vaten epphia”.

Leizarraga (1571)

- (62) **cieçoyon** ‘ziezaiokeen’ (Mt 22, 46): “Eta nehorc ecin ihardets *cieçoyon* hitzic: (...)”.
- (63) **dietzoyoten** ‘diezazkioketen’ (Mt 21, 41): “(...) eta bere sasoinean fructuac renda *dietzoyoten* berce laborariri bere mahastia alocaturen.”

Refranes y Sentencias (1596)

- (64) **lemayo** ‘emango lioke, eman liezaioke (?)’ (284): “Aramayo, dabenac ez *lemayo*. A Aramayona, quiè la tiene no *la daría*.”

Materra (1617, 1623)

- (65) **baitiaçaiogu** ‘baitiezaiokegu’ (1617: 85): “Eduquitcen du laburzqui cer-ere galdeguin ahal *bai-tiaçaiogu* Iaincoari, (...)” = 1623: 86-87: “(...) eduquitcen // du bere baithan laburzqui cer ere galdeguin ahal *baitiaçayogu* Iaincoari, (...)”
- (66) **diaçaiçut** ‘diezazuket’ (1623: 279): “Baiña cer eman ahal *diaçaiçut* nic çuri hunen amorio handiaren ordain?”

Haranburu (1635)

- (67) **diaçαιο** ‘diezaioke’ (405): “Bitarteco on batec hainitz daidi, credita duenac hai-

nitz irabaz *diaçαιο* beharrean dagoen bati, (...)”

Oihenart (1657; atsotitzak)

- (68) *dezaian* ‘diezaakeen’ (578): “Emak eure xahala gogo onkara, gora ahal *dezaianari* azkarrara. Baille ton veau de bonne grâce à celui qui pût te l’enlever par force.”
- (69) *dezakeio* ‘diezaioke’ (94): “Bere nahiz eri denari nork bilha *dezakeio* osagarri? Qui *se voudra mettre* en peine de procurer la santé à celui qui est malade pour son plaisir?”

Urthubiako Anderearen gutunak (ca. 1598)

- (70) *nizacoye* ‘niezaioke’ (20: 1): “Jauna: orandic ezcin gastiga *nizacoye* zure seniariy cer quantitate mercaduria dens (...)”
- (71) *niazacoyo* ‘niezaioke’ (20: 6): “Inglesen berriric ezin gastiga *niazacoyo* zure seniariy (...)”

Voltaire (ca. 1620)

- (72) *dezaqueyo* ‘diezaioke’ (150): “Iaincoa lagû duenary nihorq eçin qualteriq eguin *deçaqueyo*.”

Pouvreau (1892 [ca. 1648-1659], 1664)

- (73) *dakidikeien* ‘dakiekeen’ (1892 [ca. 1648-1659]: 63): “(...) halaber gizonak erakhartzen ditu loriara halako ordenanza batez non hartarakotz hel *dakidikeien* guzia gertatzen eta kausitzen baita haren Iainkozko predestinazionearen azpian.”
- (74) *gakidiskeie* ‘gakizkieke’ (1664: 23): “(...) ezin egin dezakegu ordea hek ikusten ezpaditugu, ezin ere garai *gakidiskeie* buruz buru hari ezipagara (...)”
- (75) *dakidiskeie* ‘dakizkieke’ (1664: 147): “Ezen munduko tratuetan eta egitekoetan dabilzanek ezin osoki imita detzaketelarik sainduen akzione guziak, badarik ere iarraiiki *dakidiskeie* edo hurbilletik edo urrunetik.”
- (76) *dakidikeie* ‘dakieke’ (1664: 326): “Hetaz bezanbatean, nola ezpaitzaie itxeki behar, hala ere eman *dakidikeie* alegeratzeko ordenatu den denbora.”
- (77) *dakidikeien* ‘dakiekeen’ (1664: 455): “(...) nola ezpaigaudeske hekin oztetik osoki libratuirik, egin *dakidikeien* kontrarik hoberena da, hetaz konturik ez egitea (...)”

Oihenart (1657; neurtitzak)

(78) *demaiala* ‘eman diezaala’ (1657: XXII, 7): “Hiri, Jainko hirurkuna, / guziek gehien uguna, / gog’ orok bide bezala / elhesari *demaiala*”⁴⁵

Erreferentziak

- Aldai, Gontzal. 1998. Un nuevo rasgo de la lengua de los Refranes y Sentencias de 1596. *Fontes Linguae Vasconum* 79. 387-396.
- Aldai, Gontzal. 2000. Split ergativity in Basque: The pre-Basque antipassive-imperfective hypothesis. *Folia Linguistica Historica* 21(1-2). 31-97.
- Aldai, Gontzal. 2008. Sobre el significado arcaico de las formas con prefijo *l-*: su uso en Lazarraga. *Fontes Linguae Vasconum* 108. 301-327.
- Altuna, Patxi. 1980. *Linguae vasconum primitiae. Edizio kritikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia & Ediciones Mensajero.
- Aresti, Gabriel. 1971. Flexiones verbales empleadas por Pedro de Axular en su obra “Gero”. *Fontes Linguae Vasconum* 8. 197-221.
- Ariztimuño, Borja. 2013. Finite Verbal Morphology. In Mikel Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque. Language-Internal and Typological Approaches to Linguistic Reconstruction* (Mikroglottika 5). Berna: Peter Lang. 359-427.
- Ariztimuño, Borja. 2015a. Lazarragaren eskuizkribuko adizki batzuez (euskal aditz jokoaren kronologia erlatibo baterantz). In Maria-José Ezeizabarrena & Ricardo Gómez (arg.), *Eridenen du zertzaz kontenta: sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*. Bilbo: UPV/EHUko argitalpen zerbitzua. 49-70.
- Ariztimuño, Borja. 2015b. Euskararen dialekto zaharrak aztertzeo saioa: aitagureen *mithridates* baten deskribapena. In Gotzon Aurrekoetxea, Jesus Mari Makatzaga & Patxi Salaberri Muñoa (arg.), *Hire bordatxoan. Txipi Ormaetxea omenduz*. Bilbo: UPV/EHUko argitalpen zerbitzua. 21-39.
- Ariztimuño, Borja. 2016 (agertzeo). Etxepareren *darauritzut* eta Leizarragaren *dauritzan*, parez pare. *Lapurdum* 19 (Ale Berezia). 59-63.
- Ariztimuño, Borja, Udane Atutxa, Dorota Krajewska, Urtzi Reguero, Ekaitz Santazilia, Oxel Uribe-Etxebarria & Eneko Zuloaga. 2015. *Materra: edizioa eta azterketa (1.1)*, <http://sites.google.com/site/materraedizioa> (abenduak 22, 2015).
- Benveniste, Émile. 1966. *Problèmes de linguistique générale* (Bibliothèque des sciences humaines). Paris: Gallimard.
- Bilbao, Gidor, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole & Blanca Urgell. 2012.

45. Honela bihurtzen du Oihenartek frantsesera: “Qu’à toi, Dieu en trois personnes, que nous mettons tous au dessus de tout, chaque esprit *donne* les louanges qui lui sont dues!”

- Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa (2.0), <http://lazarraga.com> (abenduak 22, 2015)
- Bonnefoy, Jean (arg.). 1563. *Le Nouveau Testament, c'est à dire, La nouvelle alliance de nostre Seigneur Iesus Christ. Revue & corrigé de nouveau sur le Grec, par l'advis des Ministres de Geneve. Avec Annotations revés & augmentees par M. Augustin Marlorat*, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108678p> (azaroak 18, 2015).
- Bybee, Joan, Revere Perkins & William Pagliuca. 1994. *The evolution of grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Camino, Iñaki. 2008. Nafarroa Behereko euskara zaharra. *ASJU* 42(1). 101-170.
- Camino, Iñaki. 2013. Euskalkien historiaz: Lapurdi eta Nafarroa Garaia. In Ricardo Gómez *et alii* (arg.), 77-140.
- Campbell, Lyle. 2013. *Historical linguistics. An introduction*, 3. edizioa. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Euskaltzaindia. 1979. *Euskal aditz batua*. Donostia: Euskaltzaindia.
- Fernández, Beatriz. 2013. -(K)i hiztegian, eta hiztegiar harantzago. *ASJU* 48(2). 1-26.
- Gómez, Ricardo & Koldo Sainz. 1995. On the origin of the finite forms of the Basque verb. In José Ignacio Hualde *et alii* (arg.), 235-274.
- Gómez, Ricardo, Joaquín Gorrochategui, Joseba A. Lakarra & Céline Mounole (arg.). 2013. *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHUko argitalpen zerbitzua.
- Heine, Bernd & Tania Kuteva. 2002. *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hualde, José Ignacio, Joseba A. Lakarra & Robert L. Trask. 1995. *Towards a history of the Basque language* (Current Issues in Linguistic Theory 131). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Ithurri, Jean. 1895. *Grammaire basque : dialecte labourdin*. Baiona: Lamainière.
- Koch, Harold. 1995. The Creation of Morphological Zeroes. In Geert Booij & Jaap van Marle (arg.), *Yearbook of morphology, 1994*, 31-71. Dordrecht: Kluwer.
- Lafitte, Pierre. 1944. *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*. Baiona: Le Livre.
- Lafon, René. 1980 [1944]. *Le système du verbe basque au XVIe siècle*. Donostia: Elkar.
- Lafon, René. 1999 [1961]. Sur les formes verbales basques qui contiennent un indice datif. In Jean Haritschelhar & Pierre Charritton (arg.), *Vasconiana* (Iker 11). Bilbo: Euskaltzaindia. 411-430.
- Lakarra, Joseba A. 1996. *Refranes y sentencias (1596): edizioa eta ikerketak* (Euskararen Lekukoak 19). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lakarra, Joseba A. 1999. "L'interprète ou traduction françois, espagnol & basque" (~1620): II. Elkarizketak. *ASJU* 33(2). 493-568.

- Lakarra, Joseba A. 2008. Temas para un prólogo: Forma canónica, tipología holística diacrónica y reconstrucción del protovasco. *Oihenart* 23. 277-347.
- Lakarra, Joseba A. 2013. Euskararen historiaurrearen berreraiketa sakonagorako: forma kanonikoa, tipologia holistikoa, kronologia eta gramatikalizazioa. In Ricardo Gómez *et alii* (arg.), 275-324.
- Lakarra, Joseba A. & Iñigo Ruiz Arzalluz. 2011. *Luis Michelena. Obras completas I-XV (ASJU-ren gehigarriak 54-68)*. Donostia & Vitoria-Gasteiz: Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHUko argitalpen zerbitzua.
- Mitxelena, Koldo. 2011 [1954]. Nota sobre algunos pasajes de los *Refranes y Sentencias* de 1596. In Iñigo Ruiz & Joseba A. Lakarra (arg.), XI, 131-139.
- Mitxelena, Koldo. 2011 [1964]. *Textos arcaicos vascos*. In Iñigo Ruiz & Joseba A. Lakarra (arg.), XII, 1-197.
- Mitxelena, Koldo. 2011 [1977]. *Fonética histórica vasca*, 2. edizioa. In Iñigo Ruiz & Joseba A. Lakarra (arg.), VI.
- Mounole, Céline. 2011. *Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique*. UPV/EHUko doktoretza-tesia, <https://www.educacion.gob.es/teseo/imprimirFicheroTesis.do?fichero=28964> (abenduak 22, 2015)
- Mounole, Céline. 2015. Datibo-komunztaduraz eta laguntzaile hirupertsonalen diakroniaz. In Beatriz Fernández & Pello Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, gorazarre. Homenatge, homenaje*, 473-490. Donostia: UPV/EHUko argitalpen zerbitzua.
- Salaberri Muñoa, Patxi. 2014. *Leizarragaren idazlanetan barrena*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHUko argitalpen zerbitzua.
- Satrustegi, José María. 1994. Gabriel Aresti eta Koldo Mitxelenaren arteko posta-harremanak. *Fontes Linguae Vasconum* 67. 487-520.
- Trask, Robert L. 1995. On the history of the non-finite verb forms in Basque. In José Ignacio Hualde *et alii* (arg.), 207-234.
- Ulibarri, Koldo. 2010. "Viva Jesus" dotrina: edizioa eta azterketa. *ASJU* 44(2). 41-154.
- Ulibarri, Koldo. 2015. *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*. UPV/EHUko doktoretza-tesia, https://addi.ehu.es/bitstream/10810/15971/1/TESIS_KOLDO_ULIBARRI_ORUETA.pdf
- Urgell, Blanca. 2015. *Gero (edizio kritikoa)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Urkizu, Patri. 2004. *Joan Perez de Lazarraga. Dianea & koplak*. Donostia: Erein.
- Zulaika, Esther. 1998. *Ioanes Leizarragaren aditza*. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.